

Віктор Ганоцький

Віктор Ганоцький

Поцілунок роси

Новели • Есе • Нариси

Кіровоград

Центрально-Українське видавництво

2007

Поцілунок роси _____

УДК 82-4

ББК 84(4УКР)6-47

Г 19

Ганоцький Віктор. ПОЦІЛУНОК РОСИ. –
Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2007.
– 118 стор.

Книга «Поцілунок роси» – своєрідне освідчення
автора в любові до рідної природи, до навколишнього
світу і до людини, яка в ньому живе.

ISBN 966-583-120-8

© В.Ф.Ганоцький, 2007

Першослово

Я з тривогою беру перо, аби спробувати перекласти на папір мову світу, що мене оточує, як раптом здивовано усвідомлюю марність цього заняття і відкладаю вбік налаштоване на працю стило. Я нараз розумію, що взявся за непосильну і нездійсненну роботу, бо хіба може людина написати Книгу життя, яка вже є, і варто лише відкрити очі, щоб її прочитати, відчуті серцем биття її пульсу, почути її голос і кожною клітинкою свого тіла прилучитися до навколишнього світу, часточкою якого є і ти сам.

То Книга про суще на Землі і за її межами, куди сягає людський розум, про наше місце у цьому розмаїтому і багатому світі, про його присутність – у нас, про наше співіснування і взаєморозуміння. Природа і ми – діти однієї Планети, живемо під одним Сонцем, доповнюємо і збагачуємо один одного і, не дай, Бог, випаде хоча б одна ланка з цього віками гартованого ланцюжка, що з'єднує і ріднить нас, як світ втратить цілісність, принадність, а, можливо, й себе самого.

На щастя, ми є, ми існуємо у Книзі життя: люди і райдуга в небі, тварини і голубінь озера, колосиста нива і польова ромашка, краплина роси і сповідь вечірньої зорі...

Я гортаю її сторінки і бачу навколо себе дивне дійство, яке складається з безлічі історій, фактів, подій, випадків...

Автор

Кокар

Ніхто з нас і не замислювався тоді, чому йому дали таке кумедне прізвисько. Кокар то й Кокар. Вже всі і забули, що його звати Миколою. Мати й та кликала сина Кокарем. «Кокар, принеси...», «Кокар, прилаштуй...». А його вже й слід охолов. Подався до нашого гурту.

Гурт у нас був ще той: шибайголови. Та і якими ми могли бути, коли пережили найстрахтіливіше, що може бути для дитини нашого віку, – війну. То ж у повоєнні роки ми вступили загартованими, відчайдушними і змужнілими, яким вже не страшні ніякі перешкоди, а тим паче – заборони. І все ж, серед нас, не за роками дорослих, виособлювався Кокар. Він нікого і нічого не боявся. Його можна було гамселити, скільки духу вистачить, а він – хоча б пискнув від болю. Правда, били хлопця рідко, бо він і здачі міг дати. Молодший нас років на два, невисокого зросту, він був ніби налитий силою.

Жив Кокар з матір'ю і молодшою сестрою. Бідували, невідомо як і витримали 1947 рік, коли майже третина нашого села померла від голоду. Інші сім'ї теж ледь животіли, та у них нерідко навіть й крихти не було, щоб за день перехопити щось з їстівного. То коли хтось із нас приносив із собою сухаря чи кусинчик макухи, Кокар жадібно ковтав слину і майже бігом втікав від гурту. Та гукає, було, услід йому власник макухи:

– Кокарю, хочеш халви?

Так ми називали цей продукт, хоча справжньої халви з нас ніхто і не куштував. Хіба що в когось з довоєнних років залишився спогад про ці солодощі, але навряд чи у того щасливчика зосталося відчуття смаку від давнішнього «делікатесу».

Кокар, зачувши, що його кличуть, неквапно повертався до гурту, бо знав, що за даровану їжу доведеться розплачуватися. Плата за пригощання була різною, але ж, звичайно, не грошима. Це могла бути забаганка господаря харчу перестрибнути рівчак або пролізти у захаращений різним мотлохом водоспуск під мостом. Але найчастіше Кокаря примушували «відробляти» дароване жорстким способом.

Хлопчаина підходив до макуходавця напружено, сподіваючись на гірше. Видно було, як міцно він стискав губи, аби стримати зрадливі ковтки слини.

– Жабу, – вимовляв цього разу власник макухи, і у Кокаря обличчям котилися червоні плями. Він мовчки йшов до Розкопи, як ми називали рівчак, наповнений водою, ловив жабу і повертався до гурту. Наставало найцікавіше: Кокар мав узяти до рота зелену потвору, потримати з хвилину і живою відпустити на волю. Такою дикою, як це ми зрозуміли подорослішавши, була угода.

Хоч Кокар і не був гидливим, дія з жабою давалася йому понад силу, і не раз, бувало, він, затиснувши рота, біг у кущі, аби виблювати. І відмовлявся від «пригощання». Але цього разу витримав і одержав шматочок макухи, яку вже майже зсосав господар.

Кокар був неперевершеним добувальником харчів, якщо можна назвати харчами те, що їли, щоб не померти з голоду, він і його родина. Ну, щодо ховрахів і мідій, то ця здобич йшла за їжу всьому селу. Кокар же знаходив ще й інші джерела харчових запасів.

Якось він пригостив нас білими маторжениками, крохмалистими і солодкими. Виявляється, якщо

вирвати корінь старої рогози і висушити, а потім потовкти, то вийде борошно, з якого печи хоч млинці, хоч коржики. Смачний і молодий корінь рогози, варто лише обдерти тверду оболонку. Йшли у їжу калачики, акацієвий цвіт, який ми називали кашкою, обдерті молоді пагони молочаю. Ну і, звичайно, риба, якою кишіли озера в наших плавнях.

Одне з них – Кругленьке – ледве не коштувало Кокарю життя. Назву воно свою мало не випадково. Кругле, наче блюдце, озеро з-поміж інших виділялося не тільки унікальною формою, але й навколишнім обрамленням. З одного боку над ним нависала триметрова круча, на вершині якої ріс старезний в'яз, міцним корінням скріплюючи берег, а на протилежному піщана мілина золотаво відтінювала його красу. Казали, що озеро не має дна. Можливо, воно й дійсно було таким глибоким, принаймні, жоден із сміливців-пірнальників дна не діставав, хоча ми могли триматися під водою хвилину і більше.

Кругленьке вважалося улюбленим місцем купання дітвори, хоч таких місць на Дніпрі і його рукавах було безліч. Та спекотної пори, коли розжарене повітря стояло, немов стіна, а вітерець, зморений і знесилений задухою, ховався десь у затінку, кращого відпочинку, ніж на Кругленькому, де вода завжди була проходною, годі було й шукати. А ще ми на тому старезному в'язові облаштували сплетену з кори гойдалку, вчепившись за яку і розігнавшись, злітали з криком від завмирання серця високо над водою і, вибравши певну точку в польоті, відпускали канат і шубовскали в озеро. При цьому вважалося вищим класом зробити у повітрі сальто і увійти у воду головою,

випроставши перед собою руки. А якщо врахувати, що всі ми були у захопленні від фільму «Тарзан», котрий якраз ішов на сільському екрані, можна уявити, якими вигуками повнилися навколишні плавні, наче б те відбувалося у справжніх джунглях.

Прийшла черга зробити політ і Кокарю. Але чи то ми його занадто сильно гойднули у протилежний бік, аби збільшити швидкість польоту, чи сам він не розрахував, але хлопець відірвався від держала занадто пізно і тепер по інерції летів на мілину. Зрозумівши це, ми кинулися бігти до протилежного берега, але зарадити вже нічим не могли: Кокар падав фактично на землю, бо ж води там було хіба що по коліна, і в будь-якому випадку падання приводненням назвати не можна було, а відтак... Що його чекає, зрозумів і Кокар. Він якось зумів згрупуватися у польоті, випростався і впав на мілину животом. Це врятувало йому життя. Коли ми підбігли, він вже виповзав на берег, з носа у нього текла кров. Звиклі самі собі давати раду – загоювати рани, виводити болячки і недуги, ми заходилися рятувати і свого молодшого товариша. Спочатку, як порадив один із нас, закопали хлопця у пісок, хоча така процедура, і ми знали, передбачається у випадку ураження блискавкою. Ми сиділи біля Кокаря і відганяли з його обличчя гедзів і мух, носили із джерела воду і напували. Він жадібно хапав пересохлими губами вологу, пив і не міг напитися. Потім змастили його смердючою багнюкою, яку дістали із дна болота, що було неподалік. Чорний, наче негр, Кокар лежав на сонці, поки намазане не взялося шкаралупою. Обмивши хлопця, ми обгорнули його лататтям і подорожником, і в цьому вбранні він пролежав до

вечора. На заході сонця всім гуртом повернулися додому.

Наступного дня Кокар гуляв з нами, ніби нічого й не трапилося.

Після того випадку ми вже називали його Миколою, і ніхто не наважувався примушувати хлопця відробляти пригощання.

Того літа до його матері пристав у прийми новий директор МТС, і тепер Кокар франтував у акуратненькому костюмчику, до нашого гурту не підходив, але віддалік демонстративно уминав за обидві щоки харч, який нам і не снився: ковбасу з пухкою білою булкою, медяники чи цукерки.

Кокар мстився.

Повернулися додому

Сонце щойно встало. Його перші промені торкнулися землі, сполохавши прохолоду, що дрімала цього квітневого ранку на килимі першозелені. У повітрі повіяло свіжістю і наче б запахло приморозками. Але ні – хоч трава і біліла, та то була роса, дрібна і легка, ніби борошно, просіяне через густе сито.

Я щільніше застібнув куртку і, позаяк поплавець нерухомо стирчав біля сухого куща верболозу, під яким, сподівався, у черзі до гачка з приманкою вишикувалися карасі, чого насправді не відчувалося, роздивлявся ранковий виднокіл. По обидва боки простилалася низина, припорошена росою, яка вже подекуди танула під сонцем, кучерявлячись легенькою парою. Старі верби, які ще не встигла зрубати на паливо сокира, струшували у ставок краплі води, наче вмивалися. За греблею, у гущавині дерев і кущів, що ледь вбиралися у зелену одіж, юрмилося птаство, кожен на свій голос вітаючи весну і звеселяючи своїх половин, які сиділи у гніздах на яйцях. Та найбільш старався соловей, його пісня перекривала всі інші мелодії, хоча, якщо прислухатися уважно, то був ще й який хор, в якому кожна пташка вела свою партію.

На протилежному боці, за вигоном, бовванів старий колгоспний сад, яким господарство вже не користувалося, а жителям села він щороку щедро дарував білі черешні, сливи, яблука.

Сонце піднімалося все вище, лагідно зігріваючи все навколо. Дрімав поплавок, дрімав поруч сусідський кіт Кузьма, який завжди виходив зі мною на риболовлю, сподіваючись на якогось бубирця, що його справжній

рибалка і за рибу не вважає. А оскільки я себе вважав саме таким, то Кузьмі йшов весь дріб'язок.

Знічев'я і мені здрімнулося. Раптом відчув, як напружився Кузьма. Відкрив очі і побачив, що на гілку верболозу, в якихось двох метрах від мене, сіла ластівка.

– Кузьма, не руш! – ледве встиг я вигукнути котові, який збирався кинутися на птаха. Кузьма ображено засопів, прикрив повіки, все ж через вузьенькі щілинки стежачи за ластівкою.

– З поверненням додому, – сказав я ластівці.

Пташка з подивом повернула у мій бік голівку, намистинки її очей тривожно глянули на незнайомця.

– Де ти зимувала? – питаю далі. – Як тобі жилося на чужині?

Звертаюся до ластівки, зраділий до глибини душі, що вона повернулася, що з її прильотом весна вже посправжньому вступить у свої права. Промовляю до пташки, до млості збентежений близьким сусідством, бачу кожную пір'їну на її вбранні. Не можу повірити в ексклюзивність нашої зустрічі і так хочеться почути у відповідь від неї хоча б слово. Я намагаюся розпізнати його в оченятах ластівки, яка так довірливо вмостилася поруч і уважно слухає, то нахиляючи голівку вбік, то витягуючи шийку, наче силкується зрозуміти мене.

– Як тобі почувалося у дорозі? – знову звертаюся до ластівки і, пригадавши пісню, наспівую: «...Заки море перелечу, крилонька зітру».

– Ти ж така маленька, а море широче, ні сісти, ні відпочити, – розмовляю далі, вже ніби сам із собою.

Дрібно перебравши лапками гіллячку, на якій сиділа, швидкокрила вмостилася ближче і тепер її можна було

дістати рукою. У мене спочатку, було, й виникло бажання погладити її, та засумнівався, чи правильно пташка зрозуміє мій жест. І поки я роздумував над цим, ластівка заговорила. Вона щебетала і щебетала, краплинки її очей виблискували довірливо і розумно, і те, чого я не зрозумів з її голосу, читав у них. Ластівка розповідала про далекі краї, де зимувала, хоча – яка там зима: тепло, рай земний, про який тільки мріяти можна. Хотів запитати, чому ж вона його покинула, той рай, заради чого здолала тисячі кілометрів, аби прилетіти сюди, де ще можливі і снігопади, і заморозки, як це трапляється майже щовесни. Ніби вгадавши мої думки, ластівка розповідала далі, і я зрозумів, що повернулася вона до нас, бо тут її дім, тут вона народилася, тут продовжить рід свій. А дорога? Хоч якою б важкою була, але, якщо вона веде додому, всі труднощі ні по чому.

Прилетіла і сіла поруч з моєю знайомою ще одна ластівка. Вони про щось тихенько перемовилися і знялися в лет. На прощання моя співрозмовниця щось сказала, повернувши у мій бік голівку, з чого зрозумів, що ті слова були призначені мені. Та я їх не розібрав.

– Що, що? – гукнув я услід птасі, і вона прошебетала ще щось. Мені почулося: «Потім, потім...»

Коли повернувся з риболовлі, побачив, як під навісом веранди дві ластівки ліпили гніздо. І я зрозумів оте «потім»...

Біле диво

Першими їх помітила домашня птиця. Загелготала, закричала, зчинивши такий переполох, що хазяї подумали, чи не хижаки або й злодії потривожили водоплавну живність. Та коли хто і кинувся на той лемент, то здивовано заляк на березі ставка, милуючись парою лебедів, що граціозно плавали посеред водойми. І вже пішло, поїхало селом гуляти:

– Тетяно, а ви бачили лебедів?

– Кумо, кидайте к бісу те прання, ходіть до ставка, там таке диво!

– Іване Івановичу, у вашому городі гості...

– Вілю, ве́ди своїх на концерт, бо коли ще вони таке побачать...

І дід Віля збирає до купи своїх онуків, а їх у нього більше десятка, і прошкує на чолі гамірливого виводка до ставка. А дівтора, мов каченята, які побачили воду, – кинулися скидати платтячка і штанці, шубовскають у ставок.

– Ти куди, Любка? – перетинає дорогу білоголовій дівчинці дід. – Не бачиш, що лебеді купаються?

– Я не Любка, я Надька, – ображено відказує дідові онука.

– Та хто там вас розбере, де Любка, а де Надька? – примирливо бурмоче Віля. – Все рівно не лізьте на глибінь...

А й дійсно, важко розібрати серед малюків, хто є хто. З вигорілими на сонці голівками, засмаглі, вони схожі між собою, як горіхи в кошику.

Дівтора під суворим поглядом діда слухняно вмощується на траві «дивитися концерт». Старший, Юрко, знаходить грудку землі і кидає в лебедів, за що

одержує від діда добрячого потиличника і, рюмсаючи, бреде додому.

Тим часом і дорослі, покинувши домашні справи, прийшли до ставка подивитися на прилітних гостей. Чується, майже пошепки:

– Які ж бо красені!

– Може, гніздитимуться у комишах?

– Дивись, дивись, як вони любуються!

А лебеді, ніби на догоду глядачам, то тихо і повільно пливли поруч, то кружляли один біля одного, вигинали, як лекала, шиї – голова до голови, наче б зійшлися у ніжному поцілунку.

Люди на березі милувалися прибульцями і у кожного ставало від того споглядання тепліше на душі. Спасибі, лебеді, що подарували нам хоч на якусь мить диво!

...А вранці, ще до схід сонця, я прийшов до ставка рибалити і вже хотів запустити закидушку, як побачив навпроти силуети лебедів. Аби не потривожити птахів, я почвалав у вершину водойми, де у мене біля куща верболозу було ще одне улюблене місце. Вже зараз і не пам'ятаю, ловилися тоді карасі чи ні, бо думками був там, де плавали лебеді. Вже й сонце підбилося височенько і час був повертатися додому, де завжди о цій порі на мене чекав сніданок, як почувся потужний свист, як це буває, коли низько летить реактивний літак. Та звідки йому було взятися, коли зараз у всій окрузі не те що реактивного, «кукурузника» не знайдеш.

Та звідки ж цей – ближче і ближче – звук польоту, швидкості? З-над верболозу, низько, обдавши мене хвилику збурханого повітря, летіли два наші лебеді, потужно змахуючи крилами, наче два біло-сріблясті

лайнери, розтинаючи тугу тишу літнього ранку. Я схопився, гукнув їм услід: «Куди ж ви, лебеді, верніться!» І ніби почувши мене, птахи зробили над старим садом коло і полетіли вслід за сонцем.

А я повертався з риболовлі якимось спустошеним, наче у мене відібрали щось дороге і близьке, губи шепотіли, повторювали лише одну фразу, яка ятрила мені душу.

*Та вранці в небо піднялися птиці
Шукати десь принадніші краї.
Куди ж ви, лебеді, верніться,
Дві білі радості мої.*

Народжувався вірш.

Поцілунок роси

Не спалося. У сіннику, де я ночував, як і завжди влітку, коли заїздив з okazjiю до свого приятеля єгеря Петра, пахло знайомим з дитинства різнотрав'ям, що росло у плавнях і на луках мого рідного Придніпров'я. Я намагався вгадати, вирізнити з-понад десятків запахів притаманний лише тій чи іншій рослині і з жалем і розпачем у серці відчував, що за довгі роки розлуки з рідним краєм, за щоденною гонитвою, яку нам нав'язує сучасне життя, розтанули десь у далині і дитинство, і нюанси запахів духмяного сіна, що нині приємно лоскочуть ніздрі, але – не впізнаються. Може, ось цей – запах медуниці? Чи – осоки? Певне, це пахне гостростріла трава?

Не розкриває своїх таємниць різнотрав'я городянину, який у міському смозі може розрізнити до десятка смердючих компонентів, а ось у сінні пахучому – жодного. Бач, уже й назви трав забув, не те що їхні запахи...

Приємно паморочиться голова, і я п'ю і не можу напиться пахощів, що огортають мене лагідними і ніжними хвилями. Крізь жердинову огорожу навісу зазирає повний місяць, аж сліпить очі, і я, розуміючи, що не засну, залишаю своє духмяне ложе і виходжу на подвір'я єгеревої садиби. За мною неохоче плентається кіт Леонтій, який теж, було, примостився у сінні, але ж, вочевидь, не для насолоджування пахощами, а в надії вистежити якусь необачну мишу. І собака Мальва тут як тут. Дивується, чому це я не сплю, коли для відпочинку така благодать.

На обійсті єгеря тихо-тихо, ніщо не шелесне, не колихне. Тільки ми троє стоїмо у роздумі, що робити

далі. Першим дилему вирішує Леонтій і повертається на вподобане місце у сіннику. Мальва – собака мисливська, тому терпляче чекає, коли її покличуть на полювання. Яке полювання опівночі? Хоча здається, що у лісі, який з трьох боків оточує садибу, причаїлися звірі і світять з темряви очиськами. Мальва знає, що то світлячки, їх так багато, що біля підніжжя дерев аж сяє.

Я йду по стежині на те світло, а воно відступає далі і далі у глибину лісу, заворюючи і неначе силоміць притягуючи до себе, запрошуючи у якусь дивну казкову країну. Стежка в'ється поміж кремезних осокорів і осик, кущів верболозу і піщаних пагорбів, аж до затоки, що її відрукавлює Дніпро. Цей шлях не раз водив на риболовлю та зараз мені нічого йти до берега і я, помітивши відгалуження від стежки, повертаю зовсім у незнайомий бік лісу.

Дорогу видно, як удень, але далі, у глибині – гущавина і темрява. Стає моторошно і вже шкодую, що забрався у ці хащі. Та й Мальва відстала десь, а може, й покинула, переконавшись, що ніякого «бах-бах» не буде. Вже хотів повернути назад, як раптом ліс розступається і переді мною відкривається галявина. Так це ж і є та казка, куди мене так манило передчуття чогось невідомого і фантастичного! Облита густою росою, замішаною на місячному сяйві, вона біло-сріблястим килимом лежала у темному обрамленні лісу, первозданна, ніким не потривожена, красива і принадна своєю цнотою. На протилежному кінці галявини, на узліссі, борсалися у росі двоє вороних коней, наче купалися в молоці. Сріблясті бризки злітали над їхніми чорними крупами і дзвінко опадали навколо.

Чорне і біле, темрява навколишнього лісу і місячне сяйво, зелень трави, з якої коні струсили (чи – випили?) росу і блідо-зелене небо, на якому рідко, наче веснянки, проступали зорі, затьмарені місячним сяйвом. Тиша до болю у вухах і задоволене фуркання коней, ледве вловимий дзенькіт краплин, збурханих вороними, і глухий крик пугача... І я, якийсь недоречний у цьому казковому світі, ніби прибулець з іншої планети, що дивується з цієї небаченої краси. Я хочу, як і все, що зараз навколо мене, бути часточкою, бодай маленькою краплинкою цього світу. Я хочу повернутися і знайти своє місце серед вас, заблукалий і загнаний безжальним сьогоднішнім у тенета жорстокості, байдужості, егоїзму, брехні і злочинів перед тобою, праведний світе.

Я молюся і плачу, мої сльози змішуються з росою, та вони, мабуть, надто солоні і гіркі, бо вона блідне і теж солоно і гірко капає на землю. Але я знаю, що мої сльози щирі і мені боляче, що їх не сприймає світ, для якого я чужий. Не знаю, яка сила штовхає мене, але я роздягаюся і, голий-голісінький, падаю у траву. Прохолодна роса огортає моє тіло, і я вже не відчуваю його, розчинившись у білому сяйві дивосвіту. Мене обцілюють міради крапель, і я вже не належу собі, а ніби народжуюся ізнов. Ні, ще не народжуюся, я ще не хочу залишати лоно матінки-природи. Я не хочу повертатися туди, де солоно і гірко плачеться. Мої губи обцілює роса, спиваючи сльози і лагідно шепочучи щось таємниче і нечутне, про що я здогадуюся лише по ніжному її дотику.

...З іншого кінця галявини стояли двоє вороних коней і здивовано дивилися на мене.

Найда

Першого квітня хоч і день гумору, але те, що якраз цього числа я відкриваю «дачний сезон», переселяючись з міста на цілих сім місяців у село, де свого часу купив хату, справжнісінька правда. Так було і того року, і сусіди жартували: мовляв, якщо граки прилетіли, почнеться весна, жди тепла. День приїзду видався теплим та лагідним. Приготував такий-сякий обід, сів підкріпити сили на сонечку, за столом під яблунею, за яким завжди частую гостей. А вміщається за ним чоловік дванадцять і незабаром, як і щороку, тут відзначатиметься із сусідами і добрими приятелями «день приїзду». Поки ж на самоті наминаю нехитрий обід: ковбасу, хліб, маринованого огірка, якого дістав з льоху. Зрозуміло, й про чарочку не забув, сам себе віншую: з приїздом! Хоча... першими мене привітали проліски, які на сіро-бурому тлі непривітного довкілля посміхаються синіми оченятами. Ці першоцвіти дісталися мені від старих господарів і тепер щороку зігрівають мене нагадуванням, що вже – весна. І хоча ще у сусідній лісосмузі подекуди затримався сніг, а почорнілі за зиму стовбури вишень навіюють сум, її подих відчувається у теплих променях сонця, набубнявілих бруньках абрикоси, ніжній зелені споришу, який щетиниться у дворі, у дзвінкому голосі синиці.

З-за рогу будинку виглянув песик. Не сусідський, бо їхніх собак я знаю. Певно, прибудний або завезений кимось з міста. Таке нерідко трапляється, коли господарі вивозять своїх вихованців, яких з тих чи інших причин хочуть позбутися, і кидають напризволяще. Ось, мабуть, і цього песика спіткала така доля.

Бачу, голодний, очі жадібно стежать за харчами, що на столі. Кидаю йому кусень хліба, і пес блискавично, на льоту хапає скибку і так же швидко, не пережовуючи, ковтає. Йде до відчиненої хвіртки, сідає, гавкає на перехожого. «Відробляє», – гірко здогадуюся і гукаю собаку. Підходить на безпечну для себе відстань і запитально дивиться, чого я хочу. Пригощаю ковбасою і хлібом. Песик сміливішає, наближається. Бачу, що це сука.

– Як тебе звати? – питаю і називаю з десятків кличок, але вона на жодну не реагує.

– Будеш Найдю, – повідомляю їй нове ім'я, вирішивши залишити собаку у себе. Невеличка, гарненька і, як мені здалося, розумна. Хай, думаю, буде на подвір'ї, і знак подасть, як лиха людина завітає, і промовити до кого буде – все ж жива істота поруч.

Так і почали ми з Найдю літувати. Вона виявилася кмітливою і лагідною собачкою, зайве не загавкає, аби не тривожити хазяїна, а вже коли хто заходить до двору, тут – на сторожі. До того ж слухняна. Йду кудись, вона – за мною. Накажу залишитися дома, стерегти – повернеться.

Десь у середині літа зачастили до Найдю «кавалери». У тій тічці виділялися два пси: один здоровий рудий метис, другий маленький, ледь не кімнатний собачка. Коли здоровань почав залицятися до Найдю, та дала зрозуміти, що всі його домагання марні. Малюк, несамовито гавкаючи, гасав навколо суперника, захищаючи свою подругу. Той не звертав ніякої уваги на малюка, та, видно, йому врешті набридло, і здоровань гавкнув. Так гавкнув, що песик з переляку ледь у землю не вгруз. На що Найдю не на

жарт розлютилася, кинулася захищати свого друга і вигнала рудого з двору.

З нею залишився лише її маленький обранець. Він, бідолаха, кілька днів намагався спаруватися, але у нього не виходило, і песик знесилено лягав біля будки, сторожуючи подругу від сторонніх зазіхальників. Там його якось і застав дощ. Найда сховалася у будку, а песик покійно, майже стоїчно терпів негоду і в його позі були така відданість і самопожертва, що Найда врешті змилостивилась і спробувала втягнути маленького друга у свою хижку, а позаяк нею слугував ящик поштової посилки, для обох там місця не вистачало.

Хоч як там було, але «жених» справився зі своїми обов'язками, і Найда завагітніла.

Настав час повертатися до міста, на «зимові квартири». І лише тепер я замислився, а що ж робити з Найдою. Брати на п'ятий поверх, так це ж для неї гірше в'язниці... Аж тут виручив мій друг Лук'янович, з яким я заприятелював ще як тільки купив у селі хату. Напередодні мого від'їзду він прийшов попрощатися і ніби між іншим запитав, як же буде з Найдою. Я сказав, що у безвиході, і Лук'янович попросив віддати собаку йому. На тому й порішили, і ввечері я відвів Найду до нового хазяїна. Прив'язали, прилили оборудку.

...Десь опівночі мене розбудив гавкіт Найди. Вийшов з хати, а вона на radoщах місця не знаходить. Що трапилося, думаю, невже сама відв'язалася? Так до ранку і не заснув.

О шостій пішов на автобусну зупинку. Найда біжить за мною. Не знаю, що й робити. Підійшов автобус, сіли люди. Останнім заходжу до салону, а Найда стоїть перед дверима. Плаче. Щипає очі й мені.

— Повертайся до Лук'яновича, — кажу Найді, — бо пропадеш.

Дверцята зачинилися, автобус рушив.

Через два тижні збираюся у село, провідати Найдю. Бо це ж, думаю, вона голодна і холодна на порожньому подвір'ї. Накупив собаці гостинців і вже через якусь годину був у селі. По дорозі вирішив зайти до Лук'яновича і поцікавитися, як сталося, що Найда повернулася додому. Відчинив хвіртку, як під ноги кинувся собака.

— Га... — тільки й встиг і не закінчив, проковтнувши «в». Це була Найда. Вона заметушилася, кидаючись від будки до мене і назад, ніби щось хотіла сказати. Потім почала викочувати зі свого житла пухнасті кульки — одна, дві, три, чотири. Цуценята ще були сліпі, безпомічно тикалися мордочками, а Найда кружляла навколо них, хвалячись своїм багатством і запрошуючи й мене порадіти разом з нею.

Я запитав у Лук'яновича, як сталося, що Найда повернулася додому.

— Вона так плакала, — повідав мій друг, — так плакала, що, бачу, у сусідів вікна засвітилися, не міг і я заснути. Тож мусив відв'язати собаку.

— А потім?

— Після того, як пішов автобус, Найда повернулася.

Гніздо

Двір лікарні невеликий, з трьох боків закритий будівлями, а з четвертого – високим цегляним парканом, за кілька кроків від якого височіла стіна старої школи. Влітку тут було нестерпно спекотно, бо у цей «колодязь» не залітав бодай найменший подих вітерцю. Зате зараз, ранньої весни, було тепло й затишно, і кілька хворих відпочивали, пригрівшись на сонці. Посеред цього кам'яного дворика на шматочку землі чорніла свіжоскопана клумба, на якій росли три високі і стрункі берези. Угорі господарював вітер, і дерева, поскрипуючи, розгойдувалися.

Хворі знечів'я дивилися, як два кільчастих голуби намагалися змостити на одній з беріз гніздо, та щоразу, як тільки прилаштовували між віття галузку, вітер струшував її на землю. Птахи трудилися вже майже годину, але у них нічого не виходило. Їм лише і треба, що примостити кілька гіллячок, бо ж відомо, які гнізда будують голуби. Дивуєшся тільки, як тримаються на тій «решітці» яйця. Та птахам видніше, яким має бути їхнє житло. Тільки цього разу їм ніяк не вдавалося закріпити тих кілька галузок, які б мали слугувати гніздом.

Голуби вперто трудилися, хоч і марно. Шкода було дивитися на бідолах. Тоді один із хворих, Олександр Васильович, підвівся і почав збирати гіллячки, струшені вітром. Назбирав їх з добрячий пучок, скинув лікарняний бушлат і поліз на дерево. Вже немолодий, але жилавий і гінкий, він без особливих зусиль видерся на березу і там, де голуби мостили гніздо, став прилаштовувати паліччя. Будував він житло для птахів за всіма правилами: щоб і міцно трималося, і зручним

було для висиджування пташенят, і вигляд гнізда мало. Голуби сиділи на паркані і здалеку дивилися, що чоловік виробляє на березі. Їх, певне, дивувала поведінка людини, бо вони про щось стиха перемовлялися.

Олександр Васильович закінчив роботу, спустився на землю і тепер оцінююче придивлявся, що ж у нього вийшло. Прилетіли до гнізда і голуби. Птахи з усіх боків обстежили рукотворне житло, було видно, що вони чимось схвильовані. Ще деякий час голуби невдоволено воркували, а потім заходилися... розбирати гніздо. Вони сердито висмикували гіллячки зі споруди і жбурляли униз. Через кілька хвилин від гнізда залишилося лише кілька галузок, на які і всілася голубка.

Гойдалося верхів'я берези, колисаючи пташку, і тій вже, мабуть, снилися гамірливі пташенята і колискова пісня, яку вона співатиме своїм дітям.

А Олександр Васильович ще довго переживав, що голуби знехтували його працею.

Біля витoku

Їдемо шукати річку. Власне, не саму її, бо он вона ліворуч виблискує плесом Новомиколаївського водосховища, а витік. Та й на вустах і перед очима щодня – Інгул, Інгул... У назвах готелів, магазинів, барів, різних організацій, спортивних і самодіяльних художніх колективів, у піснях і віршах. Що маємо, тим і називаємо. У кого Дніпро – той і пишається ним. Тож, немов гриби після дощу, й повиростали обіч обох його берегів красиві найменування – від назв міст до харчевень. А у нас – Інгул. І ми теж не zostалися в боргу. І пишаємося своєю річкою, хоч звучить її назва не так вишукано, як Славутич, якась вона не слов'янська, але, дяка Богові, ніхто не додумався поміняти на сучасну і штучну.

Ось уже впродовж багатьох століть наша річка зветься Інгулом, як і колись, за часів запорозької козацької вольності. Згадується про неї і у переказах наших пращурів, й у творах співця Січі Андріана Кашенка. У енциклопедіях та довідниках читаємо: «Інгул (Великий Інгул) – річка на півдні України, 354 кілометри, площа басейну – 9890 квадратних кілометрів. Впадає у Південний Буг біля Миколаєва. Судохідна в пониззі. Використовується для зрошення».

Здається, про Інгул ми знаємо все. Хіба що крім того, де він бере початок. Хоча і це відомо – біля села Бровкового Новомиргородського району. Але кортить побачити оту першу тендітну цівочку води, яка дає життя річці.

Отож, ми їдемо шукати виток Інгулу.

Завдання, як нам здавалося, не таке вже й складне, бо он поруч сидить головний «гід» – тодішній начальник

відділу охорони та раціонального використання водних ресурсів управління екологічної безпеки в області Дмитро Носач. Він і маршрут вибрав – через Оситняжку Кіровоградського району до Родниківки Олександрівського, а там, як запевнив, до Бровкового – рукою подати. Та не так сталося, як гадалося.

Не буду описувати дорогу, що називається «з твердим покриттям», яке чомусь у багатьох місцях провалювалося, і тоді наша «Волга» виконувала функції УАЗика. А потім взагалі ми заблукали, і, хоч всі, хто був у машині, ретельно вивчали карту, що її завбачливо захопив із собою Дмитро Юхимович, довелося у хutorці Липовому спитати дорогу у місцевого жителя. Гірше почалося, коли з'їхали на ґрунтівку. Розгрузла після дощів, вона добряче попсувала нерви редакційному водієві Миколі Будаку.

Якось дісталися Родниківки, а там перший зустрічний порадив нам повернутися назад кілометри на три і звідти вже спробувати добратися до Бровкового. Знову розгорнули карту, а мені згадався анекдот, коли ось так заїхала у село військова колона і командири витягли карту, аби зорієнтуватися, куди далі тримати путь. То жінки, які стояли поблизу, посміялися: «О, зараз військові дорогу питатимуть». Питали її й ми. Вже у Бровковому цікавились, як знайти початок Інгулу. Підказали, і ми виїхали на узвишшя, звідки відкривався чудовий краєвид, що викликав неабияке захоплення у редакційного фотокореспондента Олександра Шулешка, котрий зробив кілька кадрів для свого досьє, як згодом і решту знімків – для газети.

Нам відкрилася долина, що пролягала балкою, оперезаною з двох боків крутосхилами, до яких

притулилося кілька білих хаток. Ліворуч віддзеркалював круглий, наче таріль, ставок, в якому відбивався ліс, вкритий жовтим і зеленим листям, а поруч бовваніло урвище, зріз якого білів піском із жовтими прошарками. До тієї палітри додавали червоного кольору кетяги калини, а напрочуд блакитне небо довершувало цю картину.

Ось і знак, котрий засвідчує, що тут бере початок річка Інгул. І дані на табличці щодо його довжини, які вже наведені вище, й додаткова інформація про те, що річка в межах нашої області має плин у 175 кілометрів.

Але самого витoku ми не знайшли – отого струмочка, який дає життя річці. Понад годину блукали лісом, шукаючи джерельце, що, за твердженням Дмитра Носача, мало б витікати з піщаної гірки. Таких гірок обстежили десятки, і в неймовірній тиші лісу нам не раз вчувалося жебоніння води. Та прислухаєшся: окрім шурхоту опадаючого листа, ніщо не тривожить доквілля.

Забув, загубив початок Інгулу Д.Носач, бо ж у цих місцях він вже не був років із двадцять. Працюючи тривалий час у різних організаціях, що опікувалися водними ресурсами області, він давно не виїжджав до своїх «підопічних» річок і річечок, струмків і водоймищ, загнuzданий канцелярською роботою і писанням різних, часом не дуже й потрібних, паперів. Чи не отак і ми, прикуті до столу, верстата чи свого городу, втрачаємо почуття єдності з природою, своєї причетності до отого джерельця, що дає нам життя і відряду? Забуваючи подібні витoki, як ось цей, який шукаємо, ми мимоволі забуваємо й коріння роду свого і вже нині не знаємо його навіть у третьому коліні.

Та це вже – філософія. А факт залишається фактом – початку Інгулу ми так і не знайшли. Хоч, як стверджує той же Носач, він був таким: з піщаної гірки струмувала водичка в криницю, яку люди обплели лозою, і через якихось два метри знову зникала під землею. Потім вода виходить на волю, але тут їй шлях перетнула гребля. Інгул, ледве народившись, був закутий нею у штучне ложе, яких он далі ще кілька видно. А потім вже у Родниківці річку перегородили, і, поки вона виходить за Кіровоградом на вільну течію, їй доводиться не раз стишувати свій біг, міліючи і заростаючи очеретами. За першим ставком вони повністю поглинули Інгул, а колись тут же, як розповідала місцева жителька Мотря Драч, до його потічка горнулися левади, щедрі на городину. Жінка могла б показати джерело, яке дає початок річці, але, бідкалася, що не може залишити домашню птицю: адже і лисиці її крадуть, і двоногих, охочих до курятини, чимало. Та й чи є саме джерельце, чи не замулилося? Не може того стверджувати Мотря Яківна, бо вже давно там не була. Спробували знайти іншого провідника, але в жодній з шести навколишніх хат господарів не виявилось.

...Ми прощалися з цим чудовим шматочком нашої землі, де до болю в очах голубе небо і в осінньому мінорі ліс, що так гармоніював з нашим настроєм, і загублене десь серед цієї краси джерельце, яке дає початок Інгулу.

Прощай і здрастуй, частко нашого серця і нашої долі. Ми повернемося до тебе.

Летіли гуси

Вже третю весну зустрічає Гордій у місті. Як приїхав до сина підлікуватися, та так і залишився. Чи то в гостях, чи назавжди – ніяк не вирішить, проте написав сусідам у село, щоб забили дошками вікна його хати і наглядали за нею.

Один за одним, вервечкою, тягнуться дні, довгі, як і його літа. Візьме стільця, сяде на балконі і куняє собі, аж поки не покличуть їсти. Ось дмухнув прохолодний вітерець, і старий нараз повертається із забуття, кутається тепліше у кожуха, прислухається. Чути, як на кухні щось майструє син Олексій, з міста з усіх боків насувається шум. Гордій не відрізняє його тонів і відтінків, він накочується на нього невпинною лавиною, і старому здається, що то дихає щось велетенське і сильне. Сльозяться очі, і вогні вечірнього міста розпливаються у світлі плями, і ледь-ледь угадуються старому окремі зірки. І він здогадується, що небо сьогодні чисте, високе і зоряне.

Раптом старий насторожується, випростовує шию з-під високого коміра, підводить голову навстріч чомусь невидимому і загадковому. Здалеку, десь аж за околицею міста, ніби хтось торкнув струну – раз і вдруге, і ось вона забриніла весняно й урочо – від неба і до землі, від землі і до неба. Гг-ллл... Гг-ллл... – вже чітко вловлює слух, і старий стрепенувся, широко розкритими очима вдивляючись туди, звідки летіли гуси. І вирізьбилася перед його зором кожна, бодай найменша зірочка, густим ластовинням побачився Чумацький Шлях, і зникли враз усі звуки, крім отого, стомленого з далекої дороги, гелготіння. І здалося старому, що він бачить, як веде за собою зграю ватаг,

вибираючи шлях між зорями. Ні, він дійсно бачив, як важко змахував той крильми і зірко поводив навколо оком, статечний і впевнений серед безлічі вогнів і гамору, що долітав знизу.

Знайомо запахло старому степом, отією далекою весною, коли вперше він, вільний хлібороб, на своїй землі засівав ниву. Йшов він полем, ставний і русочубий, і з його широкої долоні зблискували зерна і м'яко падали у землю, свою, відвойовану у борні. Не згледівся, як і вечір підкрався, солонуватий від поту і солодкий від простору і волі. І була Настя, дружина, і зоряна ніч, і вони удвох, на весь світ – одні.

– Гордійчику, любий, – покликала Настя.

П'янило запахне сіно, накидане на віз. Солодко і терпко пахли Настині вуста. Десь здалеку наростало журливо-радісне гелготіння – між зорями вів поводить свою ватагу на північ.

– Назвемо сина Олексієм, Гордійчику. Добре? – допитувалась Настя.

«Назвемо» – згадує старий свої слова, і гірка сльоза скочується по щоці – закатували гітлерівці Настю, жону партизанського командира. Та все настійніше чується Настин голос: «Іди до мене, Гордійчику, іди...». Старий стуляє повіки, його тіло огортає якась тиха, спокійна радість вічного сну і нараз щезає все сутнє, невід'ємною частиною якого був і він сам...

Вийшов на балкон Олексій, глянув на батька, подумав: «Хай подрімають трохи». Прислухався до неба.

Летіли гуси.

Юшка

Ви їли юшку? Ну звичайно ж, скажете. Але такої, яку готував мій друг Зубков, навряд.

Починалося все заздалегідь. Ще вдома він припасав необхідні приправи і спеції, обов'язково брав шматочок пригрітлого сала та решту інгредієнтів, з яких мав варити страву. Рибу діставали у рибартілі – у рибінспектора Зубкова з цим проблем не було.

Оце і все, що ми знали, бо весь процес підготовки і приготування юшки Зубков тримав у секреті. Нам він милостиво дозволяв лише збирати сушняк та рубати дрова на цурки. У вогнище ж підкидав їх сам. Сам чистив рибу, картоплю, цибулю... Гостям лишалося тільки смакувати запашним наїдком, влаштувавшись на трав'янистому березі Дніпра...

Швидко казка мовиться, та не швидко діло робиться, а надто таке делікатне, як приготування юшки. Не раз, бува, ковтнеш слину, поки Зубков священнодіє. Ось уже й запахи запаморочливі попливли понад бережжям, а він все не гукає «до столу». Бачте, йому ще знадобилося додати у вариво свіжої води, щоб юшка вийшла прозорішою. Чекаємо, поки закипить знову. А казан великий, колгоспний, як кажуть. Бачив він перебачив на своєму віку, кого тільки не пригощав! Подейкують, що сам Микита Хрущов, коли відвідував будівництво Кременчуцької ГЕС, куштував з нього юшку. Хоч у музей віддавай цього закіптюженого котла...

Та вже, здається, юшка готова. Нас гукають на галявину, що з одного боку спускається до води, а з іншого упирається у плавні. Всідаємося. Нам подають миски, щерть наповнені золотавою зверху від жиру

рибальською стравою. Юшка пахне димком і щечимось смаковитим, від чого лоскоче ніздрі. Дома таку не звариш.

Хіба то юшка – дома, на плиті,
В якої душу закували в метри.
Це лиш макітри ліплять не святі,
А юшку варять – кулінарні метри.
Наш «метр» піднімає келишок:

– За нашу бригаду і за Пеньківську сільську раду!

У Зубкова завжди такий перший тост. Ну, за сільраду так за сільраду – дружно перехиляємо посудину. І запрацювали, заторохтіли дерев'яні ложки!

– Хто нас зобидить, нехай не доживе й до обіду! – проголошує другий тост Зубков. Сказано жорстoko та й ворогів у нас (принаймні, у мене) ніяких немає, але випиваємо охоче. Бо, як казав один: на воздусє та при хорошому закусе...

Уминаємо харч мовчки – ще не настав той час, коли розв'язуються язики. Мені потрапив добрячий шмат сома, і я ретельно його «обробляю». Підозрюю, що Зубков зумисне поклав у мою миску чималий кусень делікатесу. Я у цих Придніпровських краях гість нечастий, тож мій друг і підкинув мені сом'ятини – нехай, мовляв, поласує.

– Ще раз зіб'ємо оскому, щоб не журилися вдома! – втретє піднімає чару Зубков.

А вже після цього тосту – пішло і поїхало!.. Загомніла, зашуміла братія. Тут тобі: житейські історії і баєчки, примовки і анекдоти, потаємна відкритість душі і вигадки, суперечки і замирення, каяття і задумки, наболіле і спомини...

Ми їмо юшку.

Мабуть, юшка і в Африці – юшка. Куштував я її і в Пониззі Дніпра, і на Дунаї, і в Болгарії. За всіх відмінностей способів приготування, вона скрізь – страва апетитна і поживна. Пам'ятається, як її варили рибалки артілі, що у Пониззі Дніпра, де я деякий час працював після служби в армії. Всі тут уміли готувати юшку, навіть я, новачок, зміг би. Але, коли рибартіль перевиконувала місячний план і її голова розпоряджався влаштувати з цієї нагоди колективну вечерю, довіряли приготування страви лише найстарішим рибалкам – Морозу, Борщу і Роману. Особливістю їхньої кулінарії було те, що шматки риби (а це – судак, сом, короп, лящ) викладали окремо у великі миски, кожен шар посипаючи сіллю, дрібно нашинкованою цибулею, меленим перцем. Яка то була смакота – просочена спеціями риба сама просилася у рот!

А ось на Дунаї до юшки подають саламур – щось на зразок аджики. Гостру приправу кожен додає собі у миску – кому якої міцності подобається. Щось подібне куштував і в Болгарії, поблизу містечка Каварна. Але страва та була із морської риби і тому, певне, мені не дуже смакувала.

...Як зараз бачу: горить вогнище під закіптюженим казаном, над берегом розливаються пахощі, що аж млієш у передчутті трапези.

І ось вже сонце, спіймане в Дніпрі,
Немов карась, виблискує у мисці.

Лілеї

Десь блукав гарячий літній полудень. Осокори та клени купали в ньому своє верховіття. Ніжилось під сонцем листячко, ловлячи у свої долоні краплини тепла. Воно просіювалося крізь прозору зелень. На землю падали лише поодинокі його пилінки. Тихо лягали на траву і торішнє листя.

Тут панував присмерк. Прохолодний. Терпкий, як недозрілі ягоди терну. Пахучий, ніби перга, яку носять бджоли.

Густа напівтемрява збігала до озера, купала в ньому свої коси. І вода від того здавалася чорною, непривітною. В її глибині, лякливій і холодній, марилися якісь тіні. Вічна тиша, яка причаїлася в озері, снила чимось недобрим.

Бр-рр... Обминали озеро купальники. До інших озер проклали стежки рибалки.

А на поверхні зеленим блискотом погойдувалися кружальця латаття, плавали білі чашечки лілей.

...До озера підійшли двоє. Завмер шурхіт трави. Повільно осідав на землю сонячний пилوک, піднятий босими ногами.

— Ой!

Якоїсь миті дівчина здригнулася. Відступила на кілька кроків від чорної безодні озера. А потім побачила білі чашечки, з яких чаювала ніч. Чаювала, та так і залишила на денцях краплини прозорої вранішньої роси.

— Лілеї...

Чи то був шепіт, чи тільки уста рожеві розтулилися.

Юнак кинув поглядом на чорне плесо. Його засмагле тіло злетіло над крутим берегом. Важкі хвилі колами

розійшлися в усі боки.

Він плив, швидко працюючи руками. І тіло його тепер, бурунючи воду, здавалося зеленим. І вода була зеленою, як скло. А там, глибше, у чорній безодні озера, ворушилися темні тіні.

Ось він простяг руку. Довга стеблина, на якій росла квітка, не піддавалася. Юнак пірнув.

Не чув, як на березі вигукнули:

– Ой!..

Коли юнак випірнув, його обперізувала довга стеблина, на кінці якої погойдувалася біла чашечка.

Ще і ще пірнав юнак, але тепер тишу порушував тільки плескіт води.

Він повертав до берега.

Спішив до високої кручі, на якій бачив лише стрункі ноги, що купалися в золотому сонячному пилку.

Він щосили працював руками. Довгі стеблини лілей заважали рухатись. Тоді юнак взяв їх у зуби. Тепер руки були вільні. Стрімко наближався до берега.

Він плив, піднявши над водою голову, тримаючи у зубах квіти. У його рухах, у піднятій над водою голові було скільки зворушливого і відданого, що дівчина мимоволі посміхнулась. Їй чомусь подумалося спочатку, що ось так поспішає до свого хазяїна вірний пес. Ні, ні – не так...

Юнак ступив на берег. Простягнув дівчині букет лілей. Вона взяла їх, заховала у білих чашечках обличчя. З довгих стеблин скотилися важкі краплини, впали на дівоче тіло. Вона здригнулася.

І щасливо засміялася в білі чашечки, у яких ще плавали прозорі кульки вранішньої роси.

Червона калина

Затишно на причілку. Стара Векла зручніше вмощується на призьбі, підставляє осінньому сонцю обличчя. Думає своє. Думки снують, сплітаючи мереживо. Чи хто їде, чи йде повз її хату, вклониться старій низько.

Шумлять на легенькому вітерці три кущі калини, мов три незагойні рани, що ятряться червоними кетягами, які густо обсіли віття. Три кущі калини – то її три спомини про синів, трьох соколиків: старшого Петра, середульшого Андрія і найменшенького – Іванка.

Як прийшла перша похоронка, посадила мати під вікном перший кущ калини. Йде, було, на роботу – полле його сльозою, прийде ввечері з поля – гірко заплаче над тою калиною.

А перед самим кінцем війни червоним горем заривав під вікном другий кущ калини. І схилилося від того плачу небо над материною хатою, чорну хустку пов'язало сонце. Вийшов тієї весни Дніпро з берегів, переповнений материнськими сльозами.

Та прилітали до оселі втіхою-ластівкою Іванові трикутники. Писав найменшенький, що лютою карою помщається ворогові за смерть двох братів своїх старших, що віділлються катам неньчині сльози.

Чи то листи загубилися в дорозі, чи мо' син прибивається додому, та перестали надходити вісточки до Веклиної хати. Вже й громовиця стихла на заході, і сонце не раз зіходило над Крутоярм, а Іванко не подавав знати про себе. Виглядала мати листоношу, розпитувала у фронтовиків, що повернулися у село, – ніхто нічим не міг зарадити старій.

Аж одного вечора – стук-стук у двері.

– Іванко!

Короткою, ой короткою була її радість. Повернувся син зраний, пошматований у боях. Згоряв, згоряв на очах, а одного разу сказав:

– Посаджу я, мамо, третю калину...

Моторошно стало ночами у хаті. Заб'ється мати на якусь хвилину у тривожному сні, аж чує – у вікно калина стукає віттям. «Чую, Петре, чую, мій голубе...» – шепоче мати. А то меншенький, Іванко, голос подасть, і знову материне серце крається навпіл. Мовчить тільки середульший, Андрійко, і мати виходить у двір, припадає вустами до калинового листа...

– Бабо Векло, бабо Векло, – нараз виводять із забуття сусідські дітлахи.

– Ой, ви мої любі синочки, – підводиться стара. – Ідїть-но до господи, калениками пригощу вас. Солодкими...

Прошак

Неподалік рибальського стану статечно походжав лелека. Стільки краси й імпозантності було у його поставі, що мимоволі замилуєшся. Він далеко не відходив від берега і раз по раз повертав голову до причалу, ніби когось чекав. Так близько бачити цього розсудливого і обачливого птаха мені доводилося вперше, і я не міг відірвати погляду від чорно-білого красеня. Ніхто, крім мене, хто був тоді на березі Цибульницької затоки, що у Світловодську, не звертав на лелеку бодай найменшої уваги. Я запитав, у чому справа, що всі байдужі до пернатого сусіда.

– А, до цього прошака? – перепитав чоловік, і в його голосі прозвучали зневага і презирство. Моя зацікавленість ніби торкнулася чогось неприємного для цих людей, що чекали на березі повернення рибальських баркасів. – Ось так і вештається цілий день під ногами, жде, коли хтось кине йому недоїдок або рибину.

Як виявилось, жебраком лелеку зробили люди. Спочатку вони пригощали його різними ласощами, залишаючи на чималій відстані від себе то рибину, то шматок вареного м'яса. Обережний птах, підозріло косячи оком, боязко і не поспіхом підкрадався до данини і, схопивши її, кидався навтьоки. Поступово він звик до підношень, осмілів і тепер вже підходив майже впритул до людей, клацав дзьобом, вимагаючи подачки. Отак, здавалося б, добре діло, а насправді легковажне втручання людей в іншу сферу живого світу, обернулося злом для птаха, зробило з нього жебрака, а від того він втратив і свою гордість, і свою свободу та принадність, які завжди викликають захоплення.

Нерідко зустрічаєш випадки, коли для хвилинного задоволення дехто принадує диких звірів і птахів різними спокусами, забуваючи при цьому, що часто вони, «приласкані» таким чином, поступово втрачають свої природні інстинкти, здатність жити у звичних для них умовах і стають лише споживачами дарів, які їм дістаються легко. Коли ж такі умови зникають, нерідко наші менші брати, розбещені людською увагою, гинуть. Я не проти тієї допомоги, яку люди надавали і надають птахам, щоб полегшити їхнє існування чи виручити з біди. Шпаківні і синичники, годівниці, підгодівля у сувору пору – то все добрий порух нашого серця, часточка нашої любові до всього живого.

...Розповівши про лелеку-прошака, не можу не згадати й інший випадок. Того дня погода була така, що, як кажуть, добрий хазяїн і собаку не вижене на двір. За вікном діялось щось неймовірне, здавалося, білий світ перевернувся – так стугоніло, завивало і крутило. Мокра снігова хуга біла тугими батогами по стінах будинку, стукотіла у шибку. Ні, таки дійсно хтось стукав. Як же господарі квартири були здивовані, що у кімнату проситься дикий голуб. Він ледве тримався на карнизі – обледенілий, зморений. Відчинили вікно, відійшли подалі. Але несподіваний гість не поспішав скористатися запрошенням, хоч йому було зле. Потім все ж таки ступив на підвіконня, подзьобав крихти, які посипали діти, обсох і знявся в хугу, в холод.

Наступного дня голуб з'явився знову, постукав у вікно. Його впустили, нагодували... Так тривало кілька днів. І хоч як важко було батькам позбавляти дітей радощів спілкування з птахом, однак вони, бачачи, як голуб зникає до подачок, заборонили впускати його в

квартиру. Дітям пояснили, що й до чого. Хоча вони й сумували спочатку, та все ж у них на багато років залишиться добра згадка про крилатого гостя, про птаха вільного, гордого. А могли і з нього зробити живу іграшку, прошака, який, як і той лелека, втратив би свою принадність, і невідомо, як би це відбилося у дитячих серцях.

На щастя, голуб не став прошаком. Можливо, ото він, вільний і гарний у своєму швидкому леті, крає голубе небо, прокладаючи перші весняні траси. Але то – птах. У своєму небі, у своїй стихії. Чи ж підніметься туди отой лелека? Чи вистачить у його крилах моці? Чи покличе його висока голуби́нь? Туди, де він – найкращий.

Сад

Сріблянка – річечка тиха і спокійна. Наче голуба стрічка, вплітається вона у кучеряві суботцівські сади і біжить далі, у степ, гублячись серед його косогорів і вибалків. Вони всі такі, річки-степівчанки, непримітні, тихі, неглибокі; завширшки у кілька метрів, для човнів замалі і тісні. Не на кожній карті знайдеш їх. Нічим не знамениті, не гучні, хіба що своїми назвами: Ятрань, Синиця, Сріблянка... Та піснями:

*Там, де Ятрань круто
в'ється,*

З-під каменя б'є вода...

У спеку напоять городи і поля, на їхніх берегах подорожні знайдуть затінок, а дівора – втіху. Отакі вони, степові річечки мого краю...

Є люди, чимось схожі на них. З глибинних джерел землі беруть вони снагу для добрих справ. Мов від живої води, від дотику їхніх рук оживає усе навколо, вбирається у красу і радість.

На берегах Сріблянки – весна. Ошатнішають над її плесом верби, принаряджаються вулиці села. О такій порі і ти відчуваєш у душі оновлення, всю принаду життя.

Він іде селом і все примічає. Он той крайній каштан погано приживається – треба буде восени замінити. Ай-ай, хто ж то необачний пошкодив гілку осокора? У парку слід закласти ще один квітник....

Прийшов у колгоспний сад і – мерщій на ділянки. По-ранковому особливо пахне земля. У видолинку, ген за садом, клубочиться туман.

– Чим зайняті ваші думки, Григорію Кіндратовичу?

– Як не дивно, – каже, – але я зараз займаюся

підрахунками. Нині ми висаджуємо високоврожайні сорти яблунь, розводимо пальметний сад. Це нам дасть можливість підвищити врожайність більш, як удвоє.

Дерево треба любити. Тому й беремо у бригаду садівників за покликанням. Байдуких у нас немає. Той, хто створює красу, і сам має бути красивий душею.

Інколи дивишся на сад, і забуваєш, що він десь отам кінчається. Здається, що йому ні кінця ні краю, що на всій землі – сад. Мій командир, старший сержант Желябов, завжди, бувало, у хвилини перепочинку між боями мріяв, як по війні люди прикрасять землю садами...

На чоло Григорія Кіндратовича лягає борозенка. Суворішає і весняний день, здається, я чую далекий відгомін війни, бачу, як дев'ятнадцятирічний Чабан у солдатській шинелі йде фронтовими дорогами. Я бачу його друзів Миколу Ковальова, Якова Самохіна, Миколу Перепелицю, Сергія Желябова, з якими він брав Кенігсберг.

То була відповідальна розвідка боем. Відділення старшого сержанта Желябова просувалося тихо вперед, як раптом – засідка. Упав, вражений автоматною чергою, старший сержант. Прошепотів, помираючи:

– Ти, Гришо, мусиш дожити... тобі тепер саджати сади...

Чабан став садівником, виростив у степу сад. І щовесни висаджує квіти на братській могилі. Вірить, що хтось приносить їх і на могили його бойових друзів, яким вночі, коли навкруги залягає тиша, сниться сад, про який разом мріяли.

...Кожний, хто проїжджав трасою Кіровоград-Знам'янка, не міг не звернути уваги на сад, що

Поцілунок роси

розкинувся більше як на 200 гектарах. Він – творіння рук Чабана. Понад чверть століття бригадирував Григорій Кіндратович, служив Його Величності Саду.

Аби вижити...

Мій приятель якось сказав: «Спомини роз'їдають душу, як іржа залізо». Можливо, він і правий, бо ці – ятрать моє серце, як незагойна рана. Але не повернутися у ту пору я не маю морального права. Пам'ять моїх земляків закликає сказати про ті трагічні 1946-1947 роки, коли вимерла майже третина мого села. Ми знаємо уже причини того голодомору, та я й досі не можу втямити, як вижили мої односельці під час німецької окупації, не втративши від голоду жодної людини, а за «рідної» влади масово гинули...

Ми, діти, якось вижили. Щоб врятувати нас, матері останню крихту відривали від себе, з колгоспного поля приносили колосок-другий пшениці і за те їх кидали за ґрати, мов якихось небезпечних злочинців.

Опухла, вже й вставати не могла з ліжка наша сусідка тітка Тетяна. Моя рідня ділилася з нею, чим могла, але та, видно, віддавала все своїм дітям.

Ми їх, молодших за нас хлопчика і дівчинку, брали із собою «на пашу» і, можливо, це їх і врятувало. А «паша» – вона пашою і є. Ми, наче сарана, знищували все, що хоч трохи їстівне. Годилися калачики, та вишукування їх навпочіпки, у траві, було марудним, тож ми охочіше смакували акацієвим цвітом, кашкою, як називали його. Якось я наївся кашки, а дома ще й бабуся напекла з неї маторжеників, я і з ними впорався. Ой, як же мені стало зле після тої трапези. І досі, коли цвіте акація, почуваюся погано.

А ще ми їли молочай. Очищений від шкірки, з білими краплинами соку, він здавався не таким уже й гірким. Любили смакувати стеблами рогози, тією їх частиною, що у воді.

Виливали ховрахів, приносили додому, де матері готували «м'ясні» страви. У Дніпрі і його притоках шукали під водою черепашки, варили.

Однаке, пташиних гнізд не чіпали. Можливо, і вони б стали вартими нашої уваги, якби не випадок, що відбив охоту до пташиних яєць. Поліз якимсь мій тезко за здобиччю у гніздо сорокопуда, як тут налетіли птахи. Вони накинулися на хлопця з такою відвагою, що той, покльований до крові, скотився з даху сараю.

Аби ми вижили, природа віддавала нам усе. Та найбільше полюбляли сільські хлопчаки рибалити. Хоч і снасті такі-сякі, але щодня ми приносили додому здобич. А вже коли спаде повінь у Дніпровських плавнях, в озерах і заплавах риби кишіло.

Якось за річкою Нажорою натрапили на озерце, яке вже висихало. У ньому борсалася сила-силенна цьогорічного малька, що аж пінилося у тому місиві. Ми розуміли, що через кілька годин риба помре без води. І ось уже Малко (мій сусід і приятель, і Малко – це прізвисько, а насправді він – Канигин Вітька) біжить додому, тягне візка. Картузами, сорочечками, руками черпаємо рибу у візок і чимдуж мчимо до річки. Піщаним берегом заїжджаємо у воду і – вмить повозка порожня: коропці, карасики, краснопірка, щупачки, линки, буберці шугонули врозтіч у великій воді.

Малька було так багато, що ми разів десять тягали вщерть наповнені візки до рятівної річки. До останньої рибинки виловили жменями – жодної не залишили вмирати.

Іхор та інші

Щоразу, коли дістаю ці фотографії, пам'ять повертає в далекі шістдесяті роки, тепер уже минулого століття, коли я вперше познайомився з В'ячеславом Сташевським і його гривастими вихованцями, почув про Іхора.

...Кизимов плакав. Іподром мексиканської столиці, розквітчаний екзотичним вбранням нащадків ацтеків, вирував і повнився людським галасом, а він, ця мужня, вольова людина, сильно і добре скроєна, чемпіон Олімпійських ігор з виїздки, стояв неподалік манежу і плакав, неспроможний ні відповісти на поздоровлення, ні виїхати на поле за нагородою. Він пестив руками морду Іхора, і під його пальцями чутливо дрижала золотиста конева шкіра, а м'які теплі губи ніжно ловили пальці спортсмена.

Нараз ніби схлинула вся напруга і всі тривоги минулих днів, і тепер залишалося лише вийти перед очі невгамовної публіки й одержати повною мірою її рукоплескання. А все те уже позаду – і виснажлива робота з підготовки коня до поєдинків, і довгий шлях до почесного п'єдесталу пошани у Мехіко, до якого вони разом з Іхором ішли довгі роки, і навіть учорашній день, коли Іван Кизимов відставав від лідера, західнонімецького спортсмена Ніккермана, на 40 очок. За якусь хвилину у пам'яті пронеслося, немов на кінострічці, далеке і близьке з їхнього спортивного життя, людини і коня, котрі багато років добивалися злагодженості, взаєморозуміння і майстерності в такому нелегкому виді спорту, як виїздка.

Було на тому шляху всякого. І виснажливий переліт на Олімпіаду у Мельбурн, коли вони ледве не

розпрощалися навіки. Їхор поведився у літаку неспокійно, екіпаж повітряного корабля не на жарт занепокоївся, адже бурхлива поведінка чотириноного пасажиря загрожувала аварією. Збиралися навіть пристрелити коня, і лише самовладання Кизимова й ветеринарного лікаря заспокоїливо подіяли на тварину. А вісім днів плавання на Олімпіаду у Токіо, коли виснажливий шторм валив з ніг навіть бувалих матросів? Їхор витримав перехід, як і сюди, у Мехіко, хоча дорога і залишила на його тілі свої відмітини. І ось він, час торжества. Ну ж бо, Іване, збери знову докупи свою витримку, бо виходити перед тисячі пар очей мусиш таким, яким тебе бачили всі ці два дні змагань – підтягнутим, бравим і вольовим, – наказує собі Кизимов і виходить межі люди.

А в цей час за багато тисяч кілометрів на Олександрійському кінному заводі вдивлялися в екрани телевізорів найзацікавленіші з глядачів – конюхи і жокеї, тренери і зооветспеціалісти, ті, хто виростив Їхора для великого спорту, – Олександр Соломашенко і Любов Коханова, Надія Балабась і Борис Москаленко, Дмитро Дробот і В'ячеслав Сташевський. Хвилювалися і раділи за свого вихованця всі – від конхлопчиків, як називають тут школярів, котрі відвідують навчально-спортивну секцію, до директора заводу і начкона – так за традицією величають головного зоотехніка з конярства Сташевського. В рік тріумфу Їхора він тількино починав працювати на кінзаводі після закінчення сільськогосподарської академії у Києві. Потім, за багато років роботи тут, буде і у нього чимало радісних хвилин, коли його вихованці завойовували призи на різного рангу змаганнях, діставали схвалення вітчизняних і зарубіжних спеціалістів.

Ось хоч би й останні приємні новини. Щойно закінчився у столиці України аукціон. Із 46 коней, які там було продано, 20 – з Олександрійського кінзаводу. Покупці високо оцінили вирощених тут тварин української породної групи, а каса господарства поповнилася десятками тисяч доларів. Найвищу ціну за п'ятирічного Хохота запропонував бізнесмен з ФРН. Радісні телеграми надійшли зі Львова – приз Відкриття сезону виграв жеребець Інфлятор, а приз Перемоги – Аскет.

До речі, про клички коней. Давати їх – справа не проста, це, можна вважати, справжнє мистецтво. По-перше, до неї повинні увійти букви або склади з кличок батьків, по-друге, – треба врахувати їхні характер, працездатність і майбутнє лошати. Як ось, скажімо, вдало підібрали кличку «Антесві». Це справді богатир, міцно скросений, красивий, високий, стрункий. Тільки одному В'ячеславу Володимировичу відомо, якими тривожними бувають ночі, коли народиться лоша, ще безіменне, на тонких хистких ніжках. Лежиш, бувало, з розплющеними очима далеко за північ, перебираєш у пам'яті десятки кличок, а, дивись, жодної підходящої так відразу і не знайдеш. Заснеш, а потім, як під струмом, схопишся у ліжку – Мачта?

Ні, це маля не стало Мачтою. Воно сьогодні з'явилося на світ від Мови і Ачіра. І всі ми гуртом придумали йому ім'я – Мрія. Хай виростає красенем-конем, підкорює перешкоди різних іподромів, приносить славу людям і господарству – так хочеться, так мріється, а ти ж бо, Мріє, майбутній коню із дзвінкою і поетичною кличкою, не підведи, мчись у майбуття, щоб аж вітер свистів у твоїй шовковистій гриві.

Такою тебе хочуть бачити тренери спортивних

відділень кандидат у майстри спорту Борис Іванович Москаленко і майстер спорту Володимир Харитонович Кондратенко, начкон В'ячеслав Володимирович Шашевський і директор Володимир Григорович Кищук. Такою тебе виховують сумлінні руки Катерини Полярус, людини, до фанатизму закоханої у свою роботу, і Тимофія Никифоровича Климова, під опіку якого ти перейдеш у семимісячному віці і чия доброта, ласка і теплота привчать тебе тим же відповідати людям.

Кінь чутливий до найменшої фальші і нещирості, але у Лікарівці я не зустрів жодної людини, котра б не любила своїх чотириногих друзів так, як тільки можна любити дороге і миле створіння. І в цьому одна із заповорок успіху колективу. А ще – вірність традиціям. Тут не поспішають міняти, здавалося б, застарілі поняття, звички і назви, як це інколи трапляється в гонитві за модою. Конюх він і є конюх, а не оператор чи там ще щось, стайня є стайнею, а не корпусом з утримання тварин. Ну, а щодо начкона і конхлопчиків, ми вже говорили. Живуть у Лікарівці багаті традиції, від батька до сина передаються, в стендах, картинах, книгах зберігаються. І малий, і старий розкажуть вам, як сюди двічі приїздив Будьонний, як, було, візьме гармошку і грає кіннотної...

Бувають тут гості з усіх усюдів, дивуються звихреній силі гривастих див, дарують, хто сувенір, хто картину, хто автограф, хто вірш. Скажімо, поет Олексій Довгий написав вірш «Іхори», присвятивши Шашевському.

*Тільки з казки знав таке я диво,
Тільки в снах я вимріяв колись:
Дружні коні – дужі і красиві*

*Вихорами в поле пронеслись...
А сьогодні раптом перед мене
Знову, як та мрія весняна,
Б'є копитом у траву зелену
Невгамовна сила вогняна.*

Щороку, проїздом з Ленінграда, де працював тренером у кінноспортивній школі, до себе на батьківщину в Новочеркаськ зупинявся Іван Кизимов у Лікарівці. Прийде у конюшню до коней, а ті тягнуться до нього, чують – добра людина. Заведе розмову з конюхами, тренерами, кадровими працівниками конярства.

– Розкажи, Дмитре Митрофановичу, про себе, – просить Дробота, – ми ж з тобою старі кіннотники.

І поведе старий Дробот розповідь ще з довоєнних часів, з тридцять четвертого року, коли ветлікар Попов викликав пастушка і запропонував перейти на роботу до коней.

– Я ж і на коня не вилізу, – злякався і одночасно зрадів малий Дмитро.

– Там підсадять, – засміявся Попов і, мабуть, отією своєю буденною порадою назавжди посадив Дробота у сідло.

Дмитро Митрофанович примружує очі, ніби вдивляється у ті далекі роки. Ой, леле-леле, скільки їх збігло! Служив в армії у 115-у кавполку, був полон, знову на фронті, медаль «За взяття Берліна». І ця, дорога трудова нагорода – медаль «За трудову доблесть». А ще срібні медалі ВДНГ, транзисторний приймач – за Хобота, Резерва, Безпечного...

– Поховали ми в грудні торік Безпечного... Добрий був кінь. Він дав потомство коней, які нині є в усіх

кінзаводах республіки. Знаєте, – якось стиха веде далі старий, – серце кров'ю обливалося, як довбали мерзлу землю, як потім згадували всіх його дітей, внуків і правнуків. Ось тут біля манежу і поховали його, Безпечного.

Не говорив Дробот про свою любов до коней, взагалі обходив красиві і високі слова, але в його неголосній і неквапній мові вчувалася ота щедра людська доброта, без якої біля коней робити нічого. Вона лилася з його очей, струмувала з рук, коли він мантачив косу, аби зібрати своїм вихованцям оберемок запашної трави, вона жебоніла листям дерев, котрі біля конюшень посадили дбайливі господарі і їхні гості. Ось берізка, яку привіз із Харкова прихильник коней полковник Дикий, а ці каштани – з Києва, туя – з Кавказу. Палахкотять білим полум'ям кущі бузку, схилили віття-батого верби. А далі, в шпрингартені, своєрідній загорожі, молоді жеребчики допитливими очима вдивляються у навколишній світ, яким нащадкам їхора мчати наввипередки з вітром.

Іменний острів

Я побачив його ще здалеку. Микола Миколайович йшов неквапно, вминаючи пісок, що злегка поскрипував під чобітьми. Його міцна статура у такт крокам подавалася щоразу вперед, ніби намагаючись випередити ходу, важку, розмірену і, здавалося, втомлену. Непривітно шурхотіли холодні хвилі, такі ж неквапні, важкі і розмірені, як і кроки людини, що прошувала берегом Цибульницької затоки.

Він наче вимірював їх на вагу часу і роздумів, коли приходить щемливе відчуття навколишнього світу, котре дано лише людям, які тривалий час спілкуються з природою і для яких вона і добрий співрозмовник, і незрадливий друг, колиска для душевної рівноваги і звична стихія, де вони і все, що їх оточує, перебувають у тісній гармонії, злагоді, як одне ціле. Він там свій, на тому зеленому дивоострові, котрий з чиеїсь легкої руки нарекли його іменем.

Це влітку, а зараз Микола Миколайович веде мене крутими сходнями на баржу, котра, як і він, гнана холодом і негодою, знайшла притулок поближче до людей, сумирно приставши до берега на риболовецькому стані. Дзвінко відлунюють кроки по металевій палубі, поручні холодом обпікають руки. А влітку ця залізна посудина була розпечена, мов сковорідка: спробуй-но босоніж пройти по палубі – засмажиш підошви. Яюсь підсвідомо виникає конфлікт між спогадами і цим похмурым зимовим днем, і ми обидва це відчуваємо, а від того стає ще незатишніше. Переходимо з трюма у трюм, забираємося у рубку – скрізь порожньо, холодно. Це як відвідини квартири, яку давно залишили господарі.

– Вони повернуться навесні, – порушив мовчанку Павлюківський. – Повернуться...

І я розумію, що має на увазі мій супутник. Розумію і не можу ще раз не подивуватися його мудрості. Якось він сказав: «Бачити кожен бачить, а от слухати не кожен може». Ось зараз він прислухався до свого серця і відчув, що на цьому плавучому домі не вистачає нині їх, його крилатих друзів, щебетунів і непосид. Під карнизом, що нависав над рубкою, приліпилися кілька ластів'ячих гнізд. Зараз вони пустували, та навесні повернуться птахи додому, в оселі, які зводили разом з Павлюківським.

...Спочатку над островом з'явилися розвідники. Майже одночасно з будівельниками. Для рибалок споруджували цегляний будинок, і вже ластівки облюбовували собі місце для новосіль. Як тільки люди підняли дах, гамірливі сусіди взялися за справу. Але так вийшло, що рибалки не захотіли обживати новобудову, а натомість пригнали баржу, яка й стала їхньою літньою базою. А ластівки залишилися напризволяще. Хижі звірки, горобці руйнували їхні сім'ї, і швидкокрилі пташки в розпачі носилися над островом, не знаходячи пристанища. Разом з ними бідкався і Павлюківський, але зарадити нічим не міг. Пробували птахи ліпити гнізда на баржі під дахом рубки, але піщаний заміс не приставав до металу, осипався. Ластівки почали повертатися на суходіл, до людського житла. Ще кілька пар на щось сподівалися, але й ті вже готувалися відлітати. Тоді Павлюківський поїхав човном на «велику землю» шукати глинище.

Наступного дня під карнизом рубки з'явилося кілька свіжих глиняних гнізд. Вони були виліплені до

половини, бо ж далі потрібна була особлива майстерність, людині не під силу. Ластівки довершили будови, акуратно вивели решту стін, дашок, вхід у гніздо.

Руки у Миколи Миколайовича важкі, затверділі від роботи. Вміють вони все: косити, копати, рибалити, майструвати і... зліпити ластівчине гніздо. Мені здається, дай їм скрипку, і вони з неї видобудуть чарівну мелодію. Бо все, що оточує Павлюківського, він відчуває найтоншими струнами своєї душі, бо він уміє слухати світ в усіх його барвах, до найтонших нюансів. Все навколишнє має для нього не лише зриму форму, але й внутрішню мелодію, яку можна почути тільки серцем. Певне, саме тому й існує якийсь невидимий взаємозв'язок між ним і всім, що його оточує. Ось як тоді влітку на острові. Стоїть він, зіпершись на поручні баржі, прислухається, як гомонить той різноголоссям. Деся ніби знехотя пробує голос соловейко, там зашурхотіла у заростях очеретянка, над плесом занепокоїлися чомусь чайки, сплеснулася у куширах риба...

— Котику, чому ти розхвилювався? — звертається Павлюківський до чайки, що пролітала поруч. Птах робить кілька кіл побіля нас, легко опускається на воду. — Пізнав, — радіє Микола Миколайович. — Бач, заспоївся. Посидь, відпочинь.

А ластівки аж ніби ревнують, наперебій щебечуть та підсідають поближче до Павлюківського.

— Непосиди ви мої, — ласкаво промовляє до ластівок, а ті, ніби того й чекали, защебетали ще голосніше.

Хилився день надвечір, палахкотіла спекотно металева обшивка баржі, так що вже й затінок не

допомагав. Кілька відер води, що я вилив на палубу, додали ще більшої задухи, вологої, як у лазні.

– Ходімо на острів, – запропонував Павлюківський.

Йшов він швидко, вибираючи тільки йому відомі стежини. Попереду щось видовбував із землі одуд. Підняв дзьобату голову, пізнав свого друга і знову взявся за діло. Павлюківський звернув зі стежини, обминув птаха, хоч вдавано і пробурчав невдоволено: «Бач, який: і дороги не уступить».

Вийшли на піщане узвишся. Синьо вдарило в очі: суцільним килимом цвів чебрець. А далі, наскільки сягав зір, лежало водосховище, помережане дрібними хвилями. Знав його Павлюківський й іншим – сердитим, розбурханим, грізним. Як того разу, коли вийшли на катері до Воронівського острова. Вихід у море в таку погоду заборонений інструкціями, але треба було. Більше покладалися на інтуїцію, ніж на навігаційні знаки. На водосховищі – хоч в око стрільни: суцільна біла пелена. Вже дехто з екіпажу не проти й повернути назад.

– Люди ж на острові, – чи то вмовляв таких Павлюківський, чи то сам хотів упевнитися в тому, що зможуть здійснити задумане. В такий туман дістатися острова практично неможливо. Але там третю добу рибалки, яких застала у морі непогода. Хоч на острові є добротний будинок, газова плита, запас харчів, та все ж відірваним від світу потрібна допомога, вісточка з материка. Десь там, невидимий у тумані, Світловодськ, домівки, де чекають рибалок, хвилюються. Вперед! Павлюківський до болю в очах вдивляється у біле місиво. Раптом по ходу з туману виринули два безформені тьмяні предмети.

– Стий! – крикнув Павлюківський рульовому і – своєчасно. Катер застопорив хід і ледь не вдарив носом у одну із самохідних барж, що стояли на якорі.

– Кого це лихий носить у таку негоду? – гукнули з баржі.

З катера не встигли відповісти, як із самохідки вже стриманіше запитали:

– Де ми знаходимося?

Повідомили, де приблизно, а самі, обминувши баржі, продовжили путь. І все-таки дісталися до Воронівського.

– Он він, – показує Павлюківський на темну смугу, що виднілася праворуч. – Колись тут була глибока протока, якою ходили рибальські баркаси. Нині ж острів густо заріс очеретом, вербами, і рибалки змінили свої маршрути.

Люди, аби зміцнити берег, зберегти від руйнування, обсадили його, а природа вже подбала далі.

Хвилі, накочуючись на острів, стихають у густих заростях свій біг, не руйнуючи побережжя. Дійсно, природа попрацювала на славу, створивши міцний захисний пояс навколо острова. Але ж починали ви, Микола Миколайовичу. Це ви завезли сюди сотні корневищ очерету, вербові пакільці, що міцно вкорінилися у землю. А природа завершила те, що почали ви.

В офіційних документах не зустрінеш назви «острів Павлюківського». Хоча... в рибартілі в різних зведеннях, телефонограмах вже існує така назва. Он і на баржі електрозварник наварив металом – «Павлюковський».

Здається, Миколу Миколайовича подібна слава не чіпає. Він, як і раніше, називає острів за номером

мисливського обходу, який був у цих місцях до затоплення плавнів.

Та люди не дарма нарекли його іменем острів, що, наче зелене диво, виріс із рук Павлюківського.

Прощальна квітка

З вікна видно майже півміста і аж ген за його околиці. Це – взимку. Літом краєвид звужується, бо добрячу половину затуляють тополі, що за тридцять років, котрі я тут живу, доросли до п'ятого поверху. Коли дерева скинуть зелене вбрання, відкривається знайома-презнайома картина, хоч, власне, і милуватися нічим. Ну, будівля висотного готелю, що першим припадає до ока, центральний універмаг, адмінбудинок податкової, житлові дев'ятиповерхівки, схожі одна на одну, як близнюки. Та й усі ці споруди-коробки чи й не однієї матері діти. За ними десь тече річка, ще у середині минулого століття з човною станцією і пляжами, а нині, як пишуть місцеві газети, – калюжа, в якій іонів амонію – в 1,4, нітратів – у 4, заліза – у 2,3 рази більше гранично допустимих норм.

Безрадісна статистика, безрадісна картина за вікном.

Зате весною, коли розпускаються тополі, а за містом врυνяється зеленню поля, оперезані густими лісосмугами, коли ошатнішають міські парки і сквери, є на чому зупинити погляд, порадіти красі.

Хоча краса, як мовиться, у мене завжди під боком. Он на підвіконні вишикувалися кактуси – від високого, як тичка, до маленького, схожого на клубочок. Серед них є розміром з футбольний м'яч. Деякі цвітуть коли-не-коли, і то, буває, не щороку. Невибагливі, вони можуть тижнями обходитися без поливу, проте «футбольний м'яч» становить серед своїх співродичів виняток. Він ще ні разу не зацвів, а вологу всотує, як губка, і поливати його доводиться через день.

Тож дружина, коли їхала на три тижні у санаторій,

найбільше переймалася долею круглого красеня, свого улюбленця. І поливай регулярно, і щодня до сонця повертай іншим боком, бо рослина любить підставляти їх під гарячі промені.

Хазяйнину... Все ніби ладиться, кактуси не скаржаться. А то якось заходило на дощ. Дай, думаю, виставлю оте пузате диво на балкон – і води нап'ється вволю, і під сонцем потім натішиться досхочу.

Виставив... та й забув. Приїхала дружина, питає, де ж кактус подівся? О, лихо! Я мерщій на балкон, а там... помирав її улюбленець, кинутий напризволяще – без води, під пекучим сонцем. Зжовклий і порепаний, він всім своїм виглядом наче дорікав мені. На його маківці полум'яніла велика червона квітка, яку кактус, умираючи, певне, хотів залишити людям вже не як красу для милування, а як докір, вперше і востаннє розквітнувши.

Згоряючи від сорому і розпуки, я заніс рослину у кімнату, напоїв...

...Кактус більше не повернувся до життя. А його квітка ще й досі пломеніє мені докором.

Артист

І знову ми на Олександрійському кінному заводі. Зоотехнік з конярства В'ячеслав Сташевський розповідає про видатних своїх вихованців, показує їхні «метрики». З документів можна дізнатися про предків у десятому коліні: якої були масті, постави. Якої висоти холка... Навіть такі, здавалося б, дрібниці, як біла цятка на лобі, біла шкарпетка на лівій нозі...

Я ледь не плачу. Яка ж бо несправедливість! Ми, люди, часто-густо не знаємо свого родоводу вже з діда-прадіда, не кажучи про давніші часи. Спасибі нам, що хоч дотумкали зберегти історію рідні братів наших менших, у даному випадку коней. Тож, коли їх продають, майбутні хазяї цікавляться родоводом гривастих. Від елітності коней залежить і наступне потомство, і результати виступів на спортивних змаганнях, а врешті-решт і благополуччя й імідж нових господарів, власників конюшень.

А ці покупки виявилися якимись дивними. Їх не цікавило, хто був прапрадідом тварини, яку мали намір придбати. Ба, їм нецікаво навіть знати про батьків коня. Аби сумирний і красивої постави.

Гості не були дилетантами. Вони вибирали артиста для Московського Великого театру. Сподобався їм кінь Букет. Лагідний, сірої масті в яблуках, слухняний, як дитина, він швидко звикав до нової людини.

Зійшлися у ціні, і Букет відбув на нове місце проживання і в нову для себе обстановку.

Років через п'ять Сташевському довелося бути у Москві. Дай, думає, відвідаю свого вихованця. Як він там?

Директор театру не міг нахвалитися Букетом:

справжній артист. І коли вихід на сцену знає, і мізансцени виконує вправно, і...

– Та що там говорити, – спохватився директор. – Сьогодні якраз показуємо «Князя Ігоря», ось вам контрамарка – самі переконаєтеся, який молодчина ваш Букет.

Що й казати, опера зачаровувала. Та ось на сцені з'явився князь Ігор, тримаючи за вуздечку коня. Зазвучала арія. Співак залишив четвероногого друга біля лаштунків. Кінь нашорошив вуха і, пильно вдивляючись у зал, вийшов на авансцену. Оперний співак розгубився. А кінь стояв у світлі ліхтарів і когось виглядав. Сташевський зрозумів – його.

– На місце, Букет, – наказав В'ячеслав.

Кінь привітно покивав головою і повернувся до героя опери.

Вистава тривала...

Невідправлений лист

За кордоном я вперше. Хоча, яка то заграниця – Болгарія: сів увечері на теплохід в Одесі, а вранці уже у Варні.

Рай та й годі! Курорт – «Золоті піски», ласкаве море, зелена оаза узбережжя, «сливовиця» і вино... Чого ще треба людині, яка цілий рік гнула спину на роботі, аби заслужити таку благодать для душі і тіла?

Виявляється, треба. Уже через кілька днів перебування у цьому едемі почали поступово, одна за одною, наче морські хвилі, напливати думки і раптом – дев'ятим валом накопилася на серце така туга за домівкою, рідними, що враз померкли всі принади зарубіжного Чорномор'я.

Я сів за листа, щоб хоч таким чином прокласти місток додому. Описував навколишні красоти, називав людей із групи, які відпочивали зі мною, навіть страви з меню перерахував. Запитував у листі про сімейні справи, ну і, звичайно, розповів, як мені тут раюється.

Ніби трішки попустило на серці, але листа було замало, аби втамувати тугу. І я зрозумів, що крім рідних, мені ще не вистачає тополі, яка росте під моїм вікном, і вранішнього туману над луками, і говіркої горлиці, що вимостила гніздо на балконі, і міцного рукостискання друга...

Пішов на пошту вкидати листа, тішачись, що курортувати вже залишилося лише два тижні. В установі зв'язку показали на скриньку в кінці зали, куди я мав опустити вісточку додому. Підійшов до поштового ящика і мене, як громовицею, ударило: на ньому чорнів напис – «На чужбину». Я заляк у розпачі перед тими двома словами. Біль і образа переповняли моє серце,

сльози застеляли очі. Це ж як – на яку «чужбину», коли там – моя Батьківщина, моя родина, мій рідний край; ота степова річечка Коноплянка, де я ловлю карасів, пролісок, який щовесни мене зустрічає у селі, безкрає голубе небо, отой вибалок, де пахне чебрецем і полином, – мої...

Пригадалися далекі дитинство і юність, виколисані на берегах Дніпра, його річищах і затоках – Нажорі, Прірві, Ревуні, Бугаї. Нестримні весняні повені, що затоплювали плавні – славний запорозький Великий Луг, і ми, хлопчаки, на човні долаємо ту бистрину, тримаємося поближче до верб, де вода спокійніша, і регочемо один з одного: наші голови і обличчя запорошені пилком вербового цвіту, а ми схожі на мірошників, хіба що тільки жовті.

А перші купелі у холодній воді! Хоч як сварили матері, але серед нас вважався «героєм» той, у кого більше стрибків з триметрової кручі у... Ще й досі беруть дрижаки, як згадаю ті забави ранньої весни, вважай, як тільки лід зійде. У таку воду спроквола не ступиш, щоб не вискочити прожогом на берег. У таку купіль треба лише – з розгону, склавши руки «корабликом», летіти, знаючи, що назад вороття уже немає і зараз тебе схопить у свої обійми річкова крижаниця. Летиш, бо ти «герой» серед ровесників і це вже твій десятий стрибок до слави.

...Стою на чужині, а душа і серце та й я увесь – там, де легко дихається повітрям, настоящим на степових травах, де струмок, що жебонить з-під калини, розповідає тобі казки, як, було, у дитинстві бабуся Вустя. Чи он та хмарина, що зачепилася за високі осоки, роздумуючи, куди пролитися дощем. Ставок

у городі, в якому віддзеркалює півсвіту... Лелече гніздо на клуні діда Сашка... Яблуко з Карпенкового саду...

— І все це називають ностальгією, — сказав директор Смілянської дослідної станції ґрунтознавства, де я побував з київськими поетами у гостях під час щорічного свята красного слова, що проводиться на Черкащині. — Гарне, красиве слово, і ви, поети, мабуть, доклали чимало зусиль, аби віднайти його і назвати ним тугу за Батьківщиною. Великою і малою. А насправді в основі ностальгії лежать чисто біологічні процеси, що для творчих людей може видатися зовсім неромантичним. Але я біохімік і дивлюся, пробачте, на ностальгію суто з наукової точки зору.

І він повідав, звідки, на його думку, береться ота ностальгія.

— Тільки народившись, — вів далі вчений, — дитина робить перший вдих повітря, в якому присутні міріади найдрібніших часточок пилу землі, запахи, насиченість вологою, якщо хочете, смак, характерні лише для тієї місцевості, того краю, де малюк з'явився на світ. Протягом певного часу організм людини звикає до такого повітря, врешті-решт, як і до всього навколишнього, тож, потрапивши в інші умови проживання, вона відчуває душевний дискомфорт...

...Може, й так. І я ховаю конверт у кишеню піджака.

Останній рейс

Вони удвох прийшли сюди ось так надвечір, узяли квиток на останній рейс літака. Поїздка ця не планувалася, як майже і все, що придумував Костя. То, бувало, влетить у квартиру після роботи, швидкий і рвучкий, мов вітер, – тільки плащ на ньому лопотить вітрилом, бо ж не любив застібатись на ґудзики – і вже з порогу:

– Оленя, хутко збирайся – дві путівки на море!

Він завжди так називав її. І цілував, цілував...

Або:

– Сьогодні ж чудова погода! Гайда на лижну прогулянку!

Ось так і того разу – їдьмо в Київ і годі.

На останній рейс, як і завжди, черги не було. А ще через кілька хвилин ЯК-40 піднімав їх у повітря.

...Але це було рік тому. Сьогодні ж Костя зателефонував:

– На вихідні летимо в Одесу. Бери квиток, я під'їду пізніше.

Олена Іванівна підійшла до каси, попросила два квитки. Дівчина у синьому форменому костюмі стомлено підняла від паперів очі – великі, голубі (Костя б сказав: хоч літаками в них літай, як небо), спитала прізвища, документи.

На пероні чекали з десяток пасажирів. Знайомих не було і це обрадувало Олену Іванівну. Опускалися холодні осінні сутінки, вдалині червоними маками розцвітали аеродромні вогні. Оголосили посадку. Швидко зайшли під блаженський навіс, тут було затишніше. Чергова звірилася з документами, перепитала, чи всі відміtilись.

Якийсь дивний спокій огорнув Олену Іванівну, і вона ще міцніше затиснула у руці квитки, ніби хтось хотів їх забрати.

Та коли чергова, знизавши плечима, проінформувала в невеличку скриньку, що висіла тут же, що один пасажир не з'явився, і назвала місце, Олена Іванівна захвилювалася. Невдовзі по радіо передали: «Пасажир Андріюк, поспішайте на посадку», і всі, чергова і пасажери, почали виглядати того, хто спізнювався. Вона і сама, піддавшись загальній хвилі нетерпіння, пильно вдивлялася у двері аеровокзалу. Їй так захотілося, щоб вони нараз широко розчинилися і в них з'явився Костя, швидкий і рвучкий, як завжди розвіваючи полами плаща. Та скляні двері тьмяно і нерухомо віддзеркалювали під неоновими вогнями, і вона перша, ніж будь-хто з пасажирів, зрозуміла, що очікуваного Андріюка не буде. Надія, котра ще жевріла у її серці – примчить, попросить пробачення, – раптом розтанула, як крихітна сніжинка на щоді...

Літак набирав висоту. За вікном ще більше згустилася темрява, коли він увійшов у хмари, а потім враз в очі ударило сліпуче сонце, що висіло над самим краєм білої, неначе снігової, пустелі, по якій в усі усяди розбігалися смужки слідів, як це буває від лиж. Олені Іванівні привидівся засніжений степ, який вони колись із Костею мережили, сплітаючи фантастичні візерунки. Вона рвучко озирнулася, щоб запросити і його згадати їхні зимові прогулянки, і ледве не скрикнула, бо на якусь мить забула, що крісло поруч – вільне.

Сонце ховалося за білі купи далеких хмар, і все навкруги встелило рожевим, як колись був устелений рожевими квітами невеличкий острівець, куди їх з

Костею закинули знайомі рибалки. Десь за піщаними дюнами шурхотіло неквапно море, а тут стояла терпка і задушлива тиша, настояна на гарячому цвітінні.

– Назвемо цю долину рожевою, – Костя, як завжди, був великим вигадником. Потім у них були «бульвар ромашок», «озеро сонячних зайчиків», «берег затишку»... Вона була проти останньої назви, але Костя тоді вперше сказав, що йому набридла житейська суєта, і він, нині – дитя природи, прагне спокою. Це так було не схоже на нього. Олена Іванівна ладна б і зараз посперечатися з Костею, та, згадавши, що летить сама, дістала із сумочки його квиток, розірвала на дрібні шматки і, знайшовши вмонтовану у крісло урночку, міцно втиснула їх поміж цукеркових обгорток.

За крилом літака пливла темна ніч, а внизу наближалися вогні великого міста...

Пісня

Сьогодні ви наснилися мені, дядьку Степане. Отаким, яким і знав вас – рудим, з густим ластовинням на худих неголених щоках, якоюсь кривою незрозумілою посмішкою, високого зросту, цибатим і зсутуленим. Ви, як завжди, ховали колючий погляд за кошлатими і теж рудими бровами.

Пробачте, дядьку, таким ви мені наснилися відлюдькуватим, що аж дрижаки беруть. Ви мені завжди бачитеся навесні перед святами. А наступного дня, 9 травня, ви прийшли до нас у гості, трішки напідпитку, чисто поголеним, у святковому вбранні, при нагородах. Прихиливши голову, ви якось боком прослизнули попід крилатою абрикосою-дичкою, що росла біля воріт, зайшли до хати та так і залякли сором'язливо у кутку, побіля фікуса. І за столом сиділи самотньо і мовчазно, аж поки хтось не затягнув пісню. Ви якось підібралися, підвели голову, і я тоді вперше побачив, що у вас голубі, як травневе небо, очі. В них плавала невимовна туга.

Нараз у вашому горлі щось несміливо заклекотало, ніби там хтось просився на волю, і ось уже гаряча хвиля голосу випурхнула над застіллям, пригнула, наче степові трави, інші голоси і полилася, що аж тісно їй стало у хаті. Вона тужила, мов горлиця, піднімалася на високій ноті і знову билася крилами, шукаючи простору, і кликала, і вела за собою кудись у поле і далі, аж ген-ген за небокрай, де висіло весняне нетривке марево, казкове і фантастичне. А вже пісні мало місця й там, і вона виривається понад дніпровські зелені луки і плавні, припадає спраглими губами до плеса і, набравшись сили, лине далі.

Дядьку Степане, дядьку Степане! Які ж бо ви були гарні тої миті! На високий лоб спадав гарячий, мов вогонь, чуб, в очах по-дитячому хлюпали голубі озерця, і ваше обличчя, наче умите вранішньою росою, світилося добром і щедрістю.

– Чуєш, брате мій... – пісня востаннє торкнулася щемом серця, і серед хати запанувала тиша. Тільки чутно було, як подзенькували медалі на ще невгамованих ваших грудях та билася у шибку бджола. Там, за вікном, стояв 9-й день другого повоєнного травня, весь у білому кипінні садів, теплий, сонячний.

Моя хата

Жінка побілила хату, а я у синє пофарбував вікна. Вийшов за ворота, глянув: не хата – лялечка. Наша вулиця забудована з одного боку, а з другого – поле простяглося аж ген за пруг, і хату видно здалеку. Тож як ішов якимось степами Тарас (це вже мені сон такий привидівся), побачив біле диво з очима кольору неба та й питає у людей:

– А чия то хата біла?

Ті відповідають Шевченкові, що то за один у ній мешкає, а мене наче й немає – ніякої уваги на мене не звертає Тарас. Зате хату примітив, бо таких мазанок нині небагато у селі: зараз з цегли будують, парканами високими відгороджуються від світу.

Запаморочливо пахне мазка, особливо у хаті. Я з дитинства люблю запах свіжої білої глини. Ми, дітлахи, лизали стіни, і такою смачною вона нам була! Це тепер я знаю, що таким робом поповнювали організм кальцієм, який ішов для росту і зміцнення кісток.

Глину у село привозили заїжджі дядьки. Їхні голоси чулися далеко за вигоном:

– Кому-уу глину-уу... Кому-ууу...

Наші матері брали білі кавелики не торгуючись, бо знали, що скупі продавці й копійкою не поступляться. А може, вони й праві були, адже свій товар привозили здалеку. Це жовтої глини скрізь, хоч греблю гати. Глинища, як називали у нас копальні, були біля кожного села. Навіть по кілька, бо в одній копальні глина щільна, туга і потребує до замісу додатково ще чимало піску, а в іншій – глейка, годиться хіба що для рідкого мазання...

Я їх обидві спробував на міцність, як і вони – мене.

...Що таке копати, вірніше рити глину, коли у тебе у руках замість лопати чи хоча б совка – бляшанка з-під консервів або осколок пляшки, мені довелося спізнати пізньої осені 1943 року. Тоді нас, вигнанців з рідного села, чимало розсіялося по всіх усядах Придніпров'я, а десятків зо три сімей прибилося до родичів у Нікополь. Коли ж почалися бої за Дніпро, нас вигнали за околицю міста і скинули у глиняний кар'єр, де колись добувалася сировина для цегельного заводу, а тепер було сміттєзвалище. Сяк-так зодягнуті, промерзлі і промоклі під осінньою мрячкою люди ніч провели просто неба у чеканні розстрілу. Наступного дня ніхто не турбував, можливо, німці забули про нас – втішали себе. Хтось перший почав довбати у глинистій стіні собі пристанище, а за ним і решта заходилися облаштовуватися. У хід пішло все, що знайшли на смітнику, придатне для роботи. Ми, а це бабуся, мама і я, рили нору без перепочинку півдня і всю ніч. На ранок забралися у схованку і, знесилені, поснули. Прокинулися, коли вже стемніло. Десь там, над кар'єром, горіли якісь споруди, рвалися снаряди і бомби, а потім стихло, тільки чулася рушнична стрілянина – все ближче і ближче. Люди у норах молилися Богу, прощалися один з одним, плакали – чекали смерті.

Над урвищем, нагорі хтось крикнув униз:

– Хто тут?

Кар'єр ще дужче зайшовся голосінням, як раптом радісний голос вигукнув:

– Наші!

Мене підхопив якийсь солдат. Ще схлипуючи, я припав до його колючої мокрої шинелі.

– Все добре, синку, – гладив він мене по голівці, втішаючи. – На ось гостинця...

І він витяг з кишені шматочок цукру, пропахлого махоркою і порохом...

Глейку глину я довбав уже кайлом. Були на озброєнні ще й такі дива механізації, як штикова і совкова лопати, тачка. Не вступивши до університету, я разом з другом найнявся на будівництво водоводу. І про це я розповім пізніше, а зараз лише хочу сказати, як важко було длубати в'язкий ґрунт. Замахнешся, вгониш з усього розмаху кайло у глинище, а відколупується дрібка.

Зате відвів я вже душу на глині, коли в моєму селі почалася масова забудова. Більше половини його зрушили з місця, готуючи дно під майбутнє Каховське водосховище. Щосуботи у селі – толока. І не одна. Скрізь потрібні руки – вальки ліпити, вигонити стіни, накладати стелю... Наше діло хлопчаче – кіньми заміс місити. Й роботи тієї: сидиш на вороному чи гнідому, правиш тільки, щоб рівномірно розминав та змішував глину, землю і солом'яну січку. Дядьки підливають воду, щоб заміс вийшов не густим і не рідким.

Управившись, їдемо на Дніпро купати коней. Їдемо прочвала, не підганяємо тварин: знаємо, вони зморилися. Воді раді і ми, і коні. Фиркають, іржать від задоволення гривасті, та наш хлопчачий лемент перебиває всі звуки і голоси і, відбившись від плеса, лине аж потойбіч, у плавні.

Вранці у призначений час сходяться всі хвилина у хвилину, бо того, хто спізниться, очікує «купіль». Беруть припізнілого за руки і за ноги – і шубовскають у заміс.

І ось уже закипіла робота, з примовками та жартами.

Мов ластівки, ліплять люди житло – вальок до валька.
Дивись, до вечора і стіни стоять. Вони висохнуть,
господарі зведуть дах і риштування перегородок,
покладуть основу для стелі, і знову покличуть людей
на толоку. І буде спільна вечеря, і буде пісня. А їй
відгукнеться з іншого кутка села ще одна, потім
вплететься у пісенний віночок третя, четверта... І Дніпро
розвеселиться, й підхопить мелодію та й понесе її на
швидких водах аж до моря.

О, нещасний, бідний мій Славутичу! Не відав ти,
що уготована тобі смерть, твоїй вольності і красі
надходить кінець. Так зване рукотворне море –
Каховське водосховище стане тобі могилою, поховає
під гнилою водою і твою козацьку славу, і мою юність.

Плач наддніпрянця

Приїхав у рідне село. Пішов провідати Дніпро, вірніше те, що від нього залишилося. Ще здалеку в ніс ударив сморід – «цвіло» водосховище. І це була перша невідповідність слова «цвісти» тому процесу, що відбувається на так званих, рукотворних морях. У природі цвіте квітка, і запахи її бентежать людину духмяним ароматом, а тут... Вода, вкрита, наче коростою, кількасантиметровим шаром синьо-зелених водоростей. Під берегом хвиля розбила їх, тільки дрібне плаває ошмаття. Дай, думаю, хоч ноги намочу, якщо скупатися не можна. Ступив крок і загруз по кісточки у болоті...

Я ж іншим знав тебе, Дніпре! Чисті і прозорі твої води, і ми, хлопчак, пірнувши, широко відкритими очима вдивлялися у казковий світ, в якому мерехтіли сонячні зайчики. А по берегах твоїх стелився золотавий пісок, похрумкуючи під нашими босими ногами, наче сніг.

У плавнях, славному козацькому Великому Лузі росли столітні дуби, ошатні осоки, гнучкі в'язи, кучеряві верби, верболози... У нетрях водилася сила-силенна звірів, птахів різних. Високі трави-буйноцвіти ховали нас із головою. Який пахучий мед збирали бджоли у тому травостой! Улітку, коли спаде повінь, у плавнях – роздолля для домашньої живності. Про рибу й говорити нічого: сом, короп, лящ, судак, щука, жерех, в'язь, підуст... Заходили з моря осетр і білуга. А що вже верховодки, чехоні, плітки, червоноперки, йоржа, носаря, явдошки, то хоч голими руками бери...

І всього цього не стало. За лічені роки було знесено у прибережжі близько 10 тисяч обійсть і більше 3 тисяч

різних колгоспних та державних споруд, вирубано приблизно три з половиною мільйонів кубометрів деревини на площі 150 тисяч гектарів. Місця розташування п'ятох Запорозьких Січей, численні козацькі цвинтарі, визначні археологічні і палеонтологічні пам'ятки світового значення, славний запорозький Великий Луг, а з ним і наше минуле поховали під собою хвилі Каховського водосховища. Проковтнуло Каховське водосховище... Водосховище, бомбосховище, гноєсховище... – виникає у мене асоціація. Гноєсховище – так! Бомбосховище... Це, де зберігається вибухівка? Вона, колись приведена в дію, поставить людину перед катастрофою. Чому – колись! Уже зараз Україна відчуває наслідки поспішної і нерозумної радянської політики гігантоманії і підкорення природи. Шість каскадів на Дніпрі – тому свідчення. Вони, як виразки, вкрили колись красиву і горду ріку.

Будь-яка річка жива, поки тече. Зупинена, перепнута греблями, вона втрачає природну здатність до самоочищення, фільтрації води, збагачення її киснем, регулювання потоку, співіснування з флорою і фауною. Непоправної шкоди завдали людям і природі морякалюжі. Понад 700 тисяч гектарів родючих земель опинилися під водою, з них майже половина – лісів. Вода з кожним роком все забирає і забирає берег – обвалюються півтораметрові чорноземи, змиваються у водоймище, дощі несуть ледь не сільові потоки, скидають брудні відходи навколишні підприємства. Під воду пішли історичні місця, сотні сіл, а разом і цвинтарі, нужники, скотомогильники, сміття. Зупинилася течія, зміліло, замулилося дно, ослабла інтенсивність природних фізико-хімічних процесів. Ми порушили

усталені віками взаємозв'язки, висмикнули, вирвали по живому з ланцюга, що його віками гартувала природа, боронячи життя на землі, важливу ланку – Дніпро.

Підтоплені, вкриті солончаком, вимирають людські городи, а разом з ними і цілі вулиці у моєму рідному селі Вищетарасівці, що на Дніпропетровщині. Наступають хвилі Кременчуцького водоймища на землі Великої Андрусівки і Градіжська...

Наступають і синьо-зелені водорості. Вони вже дісталися й степових водойм, а кілька років тому примусили неабияк похвилюватися екологічну службу в Кіровоградській області.

До цього Обознівське водосховище користувалося неабиякою популярністю у жителів обласного центру. Один за одним, мов гриби після дощу, тут повиростали бази відпочинку різних підприємств, організацій і установ, а дехто, вже захоплений скрутою у полон, лише встиг «застовпити» місце, сподіваючись на кращі часи. Сюди приїздили відпочивати цілими трудовими колективами, сім'ями, привозили гостей із столиці і, пригощаючи, хвалилися навколишньою красою, а надто – водоймищем, в якому є де і покупатися, і рибу половити, і скутером розгулятися.

Минули ті веселі часи, і нині на берегах водосховища – затишшя. Збідніли господарі привабливих котеджів і скромніших будиночків, не чути людського гомону й сміху. І вже нові хазяї з'являються тут, зирять жадібним оком на цей зелений куточок серед степу.

Та ми не про те. Хоча... Як видно з усього, життя на берегах Обознівського водосховища не завмре, а коли

так, то проблема, про яку мова піде нижче, безпосередньо стосується і його.

Люди все-таки тут бувають. Вони і помітили, що водосховище покритися синьо-зеленою плівкою, яка, зігнана вітром до берега, утворює шумовиння. Дехто спробував у тій воді купатися, та виходив з неї у масних плямах. Сторожі, що охороняли бази, такого раніше не помічали. Якщо колись вода й зеленіла, то це було десь усередині літа, і при цьому вона залишалася прозорою. Нині ж раптово «захворіла» ще у третій декаді травня.

Люди забили тривогу, повідомивши про побачене екологічній службі в області. Там подивувалися, звідки могла взятися подібна халепка. Раніше можна було чекати капостей від ливарного заводу, який міг скинути воду з відстійників, чи заводу м'ясо-кісткового борошна, що, бувало, потайки спускав нечистоти у річку Грузьку, і тоді всі береги водосховища були встелені загиблою рибою, а раки, рятуючись, полчищами лізли на греблю і вже з неї – на чисту воду.

Щось подібне могло б трапитися і нині, але ж ці підприємства зараз не працюють, а з кар'єру рудоуправління незначні водоскиди не доходять до водосховища, розчиняючись і відстоюючись у ставках, що на шляху до нього.

Тут, як мовиться, не підкопаєшся. І все ж пробу води взяли. Її аналіз показав, що майже за всіма параметрами вона відповідає нормі. Скажімо, якщо норма БСК (біохімічне споживання кисню) для водоймищ становить три міліграми на літр, то в Обознівському – цей показник 14,6, що майже у п'ять разів вище. Так що, в цьому плані все гаразд. Не виявлено відхилень і в мінералізації: наявність кальцію,

магнію, натрію, хлоридів, сульфатів, бікарбонатів – у нормі. Розчиненого кисню у воді 7,3 міліграма на літр, а норма передбачає не менше чотирьох. Нафтопродукти у воді – в нормі. Важкі метали – теж. І все ж деякі відхилення лабораторія зафіксувала. При гранично допустимій концентрації азоту 0,5 міліграма на літр його виявлено 0,63. Викликає занепокоєння і показник щодо завислих речовин, який для нашої області, відповідно до санітарних правил і норм поверхневих вод, становить 10-11 міліграмів на літр. В Обознівському водосховищі він був вищим у 6,7 рази.

Серед водоростей, яких науці відомо близько 30 тисяч видів, на перше місце спеціалісти ставлять саме синьо-зелені, а їх, в свою чергу, існує кілька підвидів.

Для спеціалістів у галузі гідробіології і близьких до неї наук залишається загадкою з багатьма й багатьма невідомими, як боротися із синьо-зеленими, які, як стверджують вчені, є найдавнішими живими організмами на землі, що започаткували життя у вищих його стадіях. Існує версія, що синьо-зелені занесені з космосу. Та як би там не було, нині ці водорості становлять загрозу для життя на землі, бо, розмножуючись у значних кількостях, вони поглинають з води кисень, а загниваючи, перетворюють її на брудне місиво. Це особливо видно на дніпровських водосховищах. Шкода, що до цієї проблеми не було привернуто увагу світової громадськості на конференції ООН, яка відбулася кілька років тому. Можливо, ми раніше взяли б за вирішення проблеми чистоти Дніпра. В національній доповіді України лише побіжно було сказано, що створення на Дніпрі каскаду із шести штучних водосховищ призвело до величезних негативних наслідків, а саме – затоплено і виключено

із сільгоспобороту понад 700 тисяч гектарів родючих земель, «мають місце застійні явища акумулювання шкідливих речовин, «цвітіння води». Жителі міст і сіл, розташованих на берегах водосховищ, знають, що значить оте безневинне «цвітіння» води. Брудна синьо-зелена, а як висохне – синя піна отруює довкілля смородом, у тій воді ні купатися, ні рибу половити.

Та це ще – півбіди. Вступаючи у сполуку з хлором, яким наша питна вода очищається від мікробів – носіїв небезпечних захворювань, синьо-зелені створюють умови для існування інших, ще страшніших – тих, які спричиняють онкологічні хвороби. Тож, як зарадити поширенню синьо-зеленої зарази, як з нею боротися, учений світ поки що не знає. Пропонуються різні хімічні методи боротьби, але вони водночас зашкодять і всьому живому у воді, а відтак – і людині. Не дали бажаного результату і біологічні заходи: товстолобик, якого почали культивувати у водосховищах Дніпра, не виправдав надій – синьо-зелені виявилися йому не до смаку. Добре хоч те, що він поповнив запаси промислової риби. Є варіанти й механічного збирання цих водоростей, щось на зразок водного комбайна, але і вони переважній більшості спеціалістів здаються малоефективними і нездійсненими.

А втім – то вже інша проблема, розв'язання якої не в нашій компетенції. Нас більше турбує, як за даної ситуації жити наддніпрянцям і як синьо-зелені опинилися у внутрішніх водоймищах – у степових «краплинах» нашого краю? Що тому причиною – спека, відсутність щороку тривалий час дощів? Чому, скажімо, в одному водосховищі з'являються синьо-зелені, а в інших – ні?

Запитань багато – відповідей немає. А тим часом синьо-зелені наступають...

...Десь приблизно такі теми я порушував у листі, який адресував тодішньому відомству з меліорації і водного господарства України. У відповіді звідти на кількох сторінках перелічувались загальновідомі факти, на зразок: «на Дніпрі побудовано шість великих водосховищ комплексного призначення, місткістю 43,7 мільярда кубічних метрів», «поліпшилося водозабезпечення міст», «дало можливість розширити площу зрошуваних земель» і т.п. А далі: «Однак водосховища викликали певні зміни гідрологічного режиму ріки»... Певні? Глобальні! І на це не треба закривати очі і втішати людей баєчками, що «проводиться значна робота щодо врегулювання ситуації на водосховищах Дніпровського каскаду».

До цієї біди ще додалася одна – Чорнобиль. У водосховища потрапили і залягли у намулі вбивчі для життя води радіонукліди – цезій, рутеній, радій, стронцій, плутоній... Чи ж можливе здорове існування у воді і на березі, коли піврозпад деяких з цих хімічних елементів, скажімо, плутонію і цезію, коливається у межах 2800 років?..

Жива Природа – це та ж істота, яка відчуває біль і наругу над собою. А людина приречена її на муки на тисячоліття. Оце така дяка за добро, котрим щедро обдарувала нас Природа...

І буде, – як сказав Ісус Христос, – «Суд же такий, що світло на світ прибуло, люди же темряву більш полюбили, як світло, – лихі то були їхні вчинки».

...То не Ярославна плаче рано-вранці у Путивлі, то плачу я – дитя Дніпра.

Ранковий моціон

Звечора переїшив дощ. Зима уже, незабаром і Новий рік, а небо по-осінньому бусурманиться майже місяць. Може, комусь така погода і до вподоби: що йому – перебіг з теплої квартири до зупинки, зігрівся у тролейбусі чи метро і знову під дах якогось офісу.

Солдатові ж дощ – гірше гіркої редьки. Починається все з ранку, коли надворі ще й на світ не благословлялося, а у ліжку затишно, і спати хочеться. Та уже вигукує черговий:

– Батарея, підйом!

Якусь хвилину, може б, іще полежав, та у проході казарми уже походить недремний прапорщик:

– Поспішай! Шикуйсь на ранковий моціон! – Це він так називає фізкультпробіжку. Наш командир твердо переконаний, що «моціон» має відбуватися за будь-якої погоди. Тож і виганяє нас щоранку надвір, хай там хоч небо падає на землю. Сьогодні ж, як і вчора, і позавчора, – під дощ. Спросоння, яке ще береже тепло ліжка, від одної думки про майбутню купіль зіщулююся, наче б мене уже обдає холодний душ негоди.

– Форма одягу – гімнастерки! – наказує далі прапорщик. Вчора бігали під дощем голими по пояс і ніби нічого. Спочатку дрижаки беруть, а потім розпашієш від бігу – аж пара йде. Як же воно буде в одязі, коли той намокне?

Виходимо з казарми, а надворі все вкрите крижаною плівкою. Вона переливається під світлом ліхтарів тисячами дрібних блискіток, а верхівки дерев ще й подзенькують, точнісінько, як скляні підвіски клубної люстри, коли до зали, тупаючи кирзаками, заходять солдати дивізіону.

Біжимо. Слизько, але тримаємося на ногах. Бач, і згодилися підківки, які прапорщик наказав набити до підборів чобіт. Тонкий лід з хрумкотом розлітається під ногами.

Маршрут відомий – вулицею вздовж казарми, поворот направо попід міським парком, потім його алеями і до прохідної, по-нашому, по-військовому – до контрольно-пропускного пункту, скорочено – КПП.

Ще тільки завернули за ріг, побачили під деревами парку птахів, заледенілих і нерухомих. Змоклих під вчорашнім дощем, їх, коли повернуло на мороз, вкрило крижаним панцирем, і безпомічні дикі голуби, гайвороння та інші пернаті мешканці парку попадали додолу.

– Стій! – скомандував прапорщик. – Розійдись!

Він наказав нам збирати у гімнастерки нещасних криланів і мерщій нести їх у казарму для відігріву.

Наш «моціон» закінчився, вже коли у небі сіріло. Повернулися у казарму, а там – галасливе царство. Більшість птахів таки вижила. Коли вони висохли, ми відчинили вікна, і наші гості випурхнули у холодний і непривітний зимовий ранок, з тепла і затишку, але – на волю.

Замах на тишу

На Дніпрі і його затоках – тиша. Заякорені, погойдуються на хвилях рибальські баркаси, спочивають на березі човни любителів водних прогулянок. Зрідка пройде по фарватеру пасажирський теплохід чи вантажне судно, і знову над акваторією запановує тиша.

У цей період вона оберігається законом. Нереститься риба, і люди подбали, аби не тривожити її спокою, створити сприятливі умови для виведення потомства.

Цибульницьку затоку оголошено державним рибозаказником. Численні рукави, які тут є, рослинність на мілководді, затишок від штормів – найзручніше нерестилище у нижній частині Кременчуцького водосховища.

У період нересту заборонено рибалити, виїзд моторними та іншими човнами.

Тишу порушує лише плескіт води біля берега. Вода вирує, кипить, піднята тисячами рибин, котрі зайшли на мілководдя нереститися.

А в цей час якась постать, крадькома, боязко озираючись, пробирається чагарниками до берега, піднімає в руках вила...

Браконьєр. Порушник закону, людина, яка заради наживи готова на все. Його жадібні, хитрі, безсоромні очі пильно стежать, як би вибрати найзручніший момент і найбільше урвати собі. Все йде в хід: вила, ятері, павуки, сітки і просто палиці.

Він, браконьєр, не такий уже простак, і спіймати його на гарячому не зовсім легко. По-перше, він механізований. Автомашини, мотоцикли, моторні човни

дозволяють йому коїти зло швидко й у зовсім несподіваних місцях. По-друге, він обережний, мов лис. Його час – ніч. Причаїться, вижде – і...

Стій!

«У ніч на 13 травня у Цибульницькій затоці було затримано під час ловіння риби павуками жителів м. Світловодська. Оштрафовано».

«18 травня у районі порту Адамівка (Черкаська обл.) затримано моторний човен. На борту – луска, хоча сіток не виявлено. Під час погоні браконьєри сітку і рибу викинули у море, щоб не було речових доказів. Вилучено мотор. Затримані пояснювали, що виїхали на прогулянку».

(Із службового журналу теплохода МРП-91).

Він боягуз, браконьєр. Іде на будь-які вигадки, вивертається в'юном, аби уникнути кари. А вона буває суворою. Нещодавно працівники інспекції рибоохорони і транспортної міліції затримали п'ятьох браконьєрів, які ловили сітками рибу у Цибульницькій затоці. Своїми діями вони завдали значних збитків державі. Порушено кримінальну справу.

Того вечора від причалу рибоколгоспу відійшли теплохід МРП-91 і два моторні човни. На борту – працівники рибінспекції, транспортної міліції та два журналісти. А в цей час на березі рейд проводили працівники районного відділу внутрішніх справ, громадські інспектори.

Звичайно, поява нашого катеру насторожила порушників. Бачимо: в одному місці стоїть прив'язаний до берега моторний човен. Причалюємо в зарості. Господаря не видно. Та ось у затоку, що біля села Нагірного, вривається на шаленій швидкості моторний

човен. Хвиля, яку він здійняв, з гуркотом накочується на берег, оббиває ікру з коріння і водоростей.

– Чий човен? Покажіть права на дозвіл водіння.

– Човен братів. Прав немає.

– Знаєте, що не можна зараз виїжджати на воду?

– Та... Прогулятись захотілося...

Ці двоє юнаків знають, що нині на морі і в прилеглих затоках період тиші. Знають це і на човновій станції. Знають, але порушують заборону.

Того вечора ми зустріли ще два моторні човни, на яких молодики виїхали «порозважатися», як вони пояснили.

Опівночі повернулися до причалу. А вже о п'ятій годині ранку були на ринку. Тут привілля для торгівців рибою, браконьєрів, які її збувають.

Судаки, лящі, коропи, карасі, дрібна риба... Риба в'ялена і копчена... І все це втридорога.

Йде торг. Звідки тільки тут не зустрінеш покупців – знають бо, що на Світловодському ринку браконьєрам і спекулянтам рибою привільно. Тут і місцеві жителі, і приїжджі з Полтавської, Харківської, Сумської областей.

Крім браконьєрів у риби є чимало й інших ворогів. Один з них – синьо-зелені водорості. Під час «цвітіння» води, особливо спекотної пори, коли все живе у водоймищах задихається від нестачі кисню, який висотали синьо-зелені, риба, шукаючи порятунку у чужій їй стихії, масово викидається на берег.

Час від часу, чи то зумисне чи з недогляду, скидають шкідливі стоки у Дніпро промислові підприємства. Такі випадки трапляються й у Світловодську.

Ще недавно у Цибульницькій затоці все йшло

звичною розміреною ходою: рибалки з місцевої артілі закидали сіті, рибінспектори і ветспеціалісти стежили, щоб рибі почувалося добре, а працівники заводу чистих металів та інших підприємств, які розташувалися тут же на березі затоки, смакували дари Дніпра. Здавалося, так триватиме завжди. Однак немає нічого вічного під сонцем, й ідилії настав кінець. Гроза вдарила зненацька, хоч хмари давно згущалися на горизонті. А сталося ось що.

Однієї ночі співробітники Київського інституту гідробіології, які проводять тут наукову роботу, вийшли на берег подихати свіжим повітрям. Раптом їхню увагу привернув сильний плескіт, ніби йшов рясний дощ. Здивовані вчені побігли на шум, і, коли дісталися до місця, не повірили своїм очам: риба табунами лізла на берег! Здоровенні щупаки вистрибували з води, ніби хтось їх там добряче підсмажував, а дрібніша риба, як у юшці, плавала догори черева. Стривожені гідробіологи викликали завідуючого ветспецдільницею, через деякий час сюди ж приїхали головний енергетик заводу чистих металів і начальник блоку цехів каналізації та водопостачання. Відразу ж відібрали проби води. У місці зливу заводських стоків вміст кисню дорівнював нулю. Згодом ця зона почала розширюватись. У повітрі запахло шмаленим, бо висновок спеціалісти ветдільниці зробили однозначний: увесь кисень пішов для реакції з хімічною речовиною, що з вини заводу опинилася у воді, а значить – треба відповідати. Але замість того, щоб якнайшвидше вияснити причину, що трапилось, почалося щось незрозуміле. Районна санепідстанція відмовилась проводити аналіз води на присутність у ній хімреактивів,

мотивуючи тим, що вона підпорядкована іншій установі. Тільки через два дні було взято проби і направлено у Кіровоград до обласної ветбаклабораторії. Вміст кисню, як і раніше, був нульовим.

Коли через тиждень представники державної водної інспекції нижнього Дніпра прибули на завод, розмова вийшла безпредметною. Керівники заводської служби каналізації показали папери з результатами проб відомчої лабораторії, де все шито-крито, інспектори ж пред'явити їм нічого не змогли, крім факту масової загибелі риби. А зона замору риби у Цибульницькій затоці чимала. Було підраховано, що на площі у кілометр довжиною і півкілометра шириною на кожний квадратний метр припадає близько трьохсот мертвих рибин. Загинуло багато молодняку різних порід.

Ця історія нагадує рівняння з багатьма невідомими, яких дедалі стає більше. Не змогла дати на них відповідь і Кіровоградська обласна прокуратура. Тодішнє її керівництво просто відмахнулося від проблеми, яку у листі до правоохоронного органу порушувала рибінспекція. Його резюме гласило: «На основі вивчення матеріалів кримінальної справи, обстеження заводів і ознайомлення з іншими матеріалами експертна комісія дійшла висновку, що причину загибелі риби у Цибульницькій затоці і осіб, відповідальних за загибель риби, установити неможливо через недостатню кількість зібраних матеріалів, які вже не можна поповнити».

Як мовиться, і кінці у воду...

Право материнства

У Жучки з'явилися цуценята. Можливо, в іншому місці це й не стало б подією, але тут, на острові, що загубився серед Кременчуцького водоймища, де й мешканців усього що – рибколгоспівський сторож дід Іван і пара вороних, котрі цілими днями байдикували серед пахучого різнотрав'я, та Каштана – великого, кудлатого пса, поява нових дійових осіб викликала якщо й не суєту, то, вочевидь, занепокоєння. Дід Іван тепер старанніше підгодовував суку, а коні втратили спокій, бо Жучка й близько не підпускала їх до свого кубла. Правда, Каштан не виявляв ніяких батьківських турбот, прохолоджуючись спекотної пори у затінку, а вечорами зникав кудись, ніби острів вже таке й зручне місце для собачих прогулянок.

Була на острові ще одна істота, яка пильно стежила за життям, що вовтузилось у собачому кублі. Лисиця, котра забрела сюди взимку по скутому кригою водоймищу, зосталася тут літувати. Харчів їй вистачало, а сімейного затишку – бракувало. Тож одного дня, коли Жучка відлучилася, руда хитрунка перетягла цуценят до себе у нору. Вона пестила, облизувала малят, підставляла соски, і ті жадібно смоктали порожні пиптики.

Лисиця хотіла бути матір'ю.

Жучка вислідила помешкання лисиці і, як тільки та відправилась на полювання, перенесла дітей додому. Хвостата злодійка, не дочекавшись, коли сука залишить кубло, спробувала було забрати тепер цуценят силоміць. Зчинилася бійка. Жучка відстояла свою домівку.

А лисиця, добре пощипана у боротьбі, більше не наближалась до собачих володінь.

Зелений автограф

На узліссі стояв щит зі словами: «Зрубати дерево можна за десять хвилин, щоб виростити – треба сто років». За достовірність тексту гасла не ручаюсь, але зміст його був саме таким. Слова змушували думати, запам'ятовувалися, зверталися до людського розуму. Навряд чи той, хто їх усвідомив, підніме руку на зеленого друга.

...Півстілття минуло, а я й досі бачу дерева, що росли біля нашого обійстя, пам'ятаю стрункі тополі у сільському скверику, крислатого в'яза біля укладки, як ми називали берег, укріплений камінням. Такі гранітні захисні перестороги були ще до революції влаштовані по всьому Дніпру, де ріка, вигинаючись, підмивала береги. На бистрині брилясті кряжі стримували її напір.

Зараз усе це під водою, як і тисячі гектарів плавень, спиланих лісорубами-професіоналами «ударними темпами» - за два роки.

Каховське водосховище було другим (після Дніпровського) могильником придніпровських лісів. У ті роки панувала загальна ейфорія, якій піддалися навіть такі здорового розуму люди, як Довженко. Його «Поема про море», вірші Рильського, твори інших поетів і прозаїків, газети і радіо мимоволі «компостували» мізки людей, формуючи у них хибний світогляд «перетворювачів» природи.

Аж захлиналися пропагандисти різного рангу і засоби масової інформації, коли будувалася Кременчуцька ГЕС:

«Рукотворне море досягне у довжину до 300 км, а в найширшому місці – за 45 км, убере у себе 13,5 мільярда кубометрів води».

Проте у той початковий період мало хто говорив про величезні втрати земельних ресурсів, про збитки, які наносилися народному господарству у зв'язку з затопленням багатьох населених пунктів, родючих земель і винятково цінних лісових масивів.

Найбільші втрати від рукотворного моря поніс Новогеоргіївський лісгосп. З 21,8 тис. га лісів після затоплення залишилося трохи більше 10 тис. га. Але найголовніше навіть не в розмірах фактичних втрат, а в тому, що було втрачено особливо цінні соснові масиви, що являли собою найпівденніший кордон ареалу природного розповсюдження сосни. Ці лісові масиви мали величезну цінність не тільки для району і області, але й для всього народногосподарського комплексу України.

Дві соснові дачі – Кирилівська і Андрусівська займали 6000 га землі. Перша мала 81 квартал по 50 га кожен, друга – 32 квартали. Сосна росла у винятково сприятливих ґрунтових умовах. Піщані землі цих масивів підстелялися погребеневими чорноземами на потужному горизонті водонепроникних глин. В силу цих умов коренева система сосни постійно мала вдосталь кисню і вологи. Продуктивність лісових масивів у цих дачах була набагато вище середньої по Україні і досягла 3 кубометри на 1 га в рік.

За суворими законами лісокористування, які діяли в післявоєнний період, щорічно вирубки лісу допускалися лише після досягнення ним 80-100-річного віку і в межах, що не перевищували щорічний приріст.

– Для нас, – згадує колишній директор Світловодського держлісгоспу Б. Томашевський, – ця цифра дорівнювала майже 18000 кубометрів лісу. Щоб

уявити, скільки це деревини, скажу, що коли б цей лісоматеріал завантажити у чотирирівні залізничні напіввагони, то для цього щорічно їх потрібно було 360.

І ось нині, – продовжує старий лісівник, – з особливою гостротою згадалась бесіда з моїм вчителем – академіком Петром Степановичем Погребняком. Я так добре пам'ятаю кожне слово вченого, що, здається, ніби ця розмова відбулась не п'ятдесят років тому, а зовсім недавно.

П.С.Погребняк розповів про детальні дослідження затоплюваних масивів, про численні його публікації про ці ліси, про роботи професорів Д.І.Товстоліса і З.С.Голов'янка, і дуже жалкував про безповоротні втрати цих найцінніших лісів. Цікавою видалася мені і розповідь про те, що П.С.Погребняк був включений до складу комісії Академії наук України, якій доручалося реалізувати проект Харківського НДІ «Гідропроект» імені С.Я.Жука. Майже усі члени комісії дали негативну оцінку цьому проекту. Основні незгоди з проектом вчені висловили через необґрунтоване затоплення величезних площ. Комісія вважала, що недоцільно затоплювати сільгоспугіддя, де рівень води буде висотою всього 2-3 метри. Що можна було б обвалувати ці площі, за рахунок чого на 25-30% зменшились би втрати угідь. Правда, для цього необхідно було подовжити строки будівництва на 1-2 роки. Таке вирішення питання дозволило б не тільки уникнути зайвих втрат землі, але й поліпшити водообмін у водосховищі і при цьому потужність ГЕС не знизилася б.

Але, на жаль, до думки вчених не прислухались і залишили у силі проект «Гідропроекту».

У кінці нашої розмови я вперше дізнався від Петра

Степановича, що одна з найбагатших країн Західної Європи – Нідерланди (Голландія) у складі своєї території має 40% всіх земель, що були відвойовані у моря. Колишні морські території стали одним з основних джерел багатства її народу. І тут академік додав: «Я впевнений, що рано чи пізно ми, українці, навчимося вміло господарювати на своїй землі». Що ми це можемо, підтверджує і доля міста Чигирин. Йому теж належало повторити участь колишнього райцентру м. Новогеоргіївська, адже і він підпадав під затоплення. Врятував це місто від затоплення не хто інший, як... Богдан Хмельницький. Адже у 1954 році широко відзначалося 300-річчя возз'єднання України з Росією. Тож і було прийнято рішення зберегти всі історичні місця, пов'язані з іменем гетьмана. Так на р. Тясмин, неподалік від Чигирини, у селі Стецівці, спорудили невелику дамбу і насосну станцію, яка відмінно працює і забезпечує безпеку міста, безперерійно перекидаючи дебіт води Тясмину у Кременчуцьке водосховище.

Отже, «не все погано у нашому домі», як стверджує відома програма українського телебачення.

Зелений автограф – ліси, який залишила нам Природа, постійно нагадує, що треба не лише берегти дароване багатство, а й примножувати його. Ось переді мною карта області, виконана у двох кольорах – жовтому і зеленому. Перший означає степ, другий – ліс. До 50-х років минулого століття, починаючи від Кіровограда на південь, територія області зафарбована жовтим, а це більша її частина. Та і північніше обласного центру, як видно з карти, лісів було не густо.

За останні десятиріччя ліс перетнув межу і почав впевнено наступати на південь, де, крім лісосмуг,

дерева були такою дивиною, як, скажімо, морська чайка у степу. У повоєнні роки робітничі колективи заводів «Червона зірка», «Профінтерн» та інших підприємств обласного центру прикрасили околиці міста хвойними насадженнями. Зелений пояс навколо свого міста створили й жителі Олександрії, а у Світловодську виріс парк на ста гектарах, заліснено навколишні піски.

Характерним у цьому плані є Бобринецький район. Ще донедавна тут був голий степ, де росли поодинокі акація і лох (або, як ще кажуть у народі, – маслина) та подекуди зустрічалися по балках невеличкі гайочки, а по берегах степових річок – верби. За останні двадцять п'ять років залісненість тут досягла понад 3,5 відсотка території.

Степовики ніколи не були байдужими до зеленого друга. З 132,3 тисячі гектарів лісу, що є в області, більша його частина рукотворна. У Чорноліському лісництві зустрічаються ділянки лісів, посаджені людьми ще на початку позаминулого століття. У 1896-1898 роках Оникіївським лісництвом за ідеєю В.В.Докучаєва біля нинішнього Великовисківського шляху вперше у цих краях були закладені чотири полезахисні лісові смуги. Основними породами були дуб, ясен, берест. Ці лісосмуги дали позитивні результати у боротьбі із суховіями і ерозією ґрунту...

Ліс і зігріє, і нагодує, і дах над головою дасть. І ми ідемо до нього у гості, аби відпочити душею, набратися наснаги і сили, насолодитися затишком і цілющим повітрям... Та нерідко ми виступаємо у ставленні до лісу в ролі господарів, яким можна все, бо вони, бач, хазяї Землі і всього, що на ній. Хибна і шкідлива думка. Масові походи «на природу», виявляється, неабияк їй

шкодять, небезпечні для лісу, створюючи рекреаційне перевантаження. Як показали спостереження вчених, гектар лісу порівняно легко переносить присутність 1-3 людей на добу. Перебування 4-10 осіб вже позначається на довкіллі. У першу чергу починає страждати ґрунт і молодняк. 10-15 відвідувачів на гектар настільки перевантажує ліс, що у дерев засихають верхів'я, залишають ліс звірі, а птахи перестають гніздитися.

Людина зв'язана з оточенням тисячами невидимих ниток. Ми – одне ціле, один живий організм. І лісу, як будь-якій живій істоті, потрібні повітря, щоб дихати, вода, мінеральні і органічні речовини, щоб харчуватися. Як і все живе, він не терпить надмірних фізичних втручань у своє життя.

З першого погляду, ліс – могутній і сильний. Та це лише здається. Насправді ж ліс беззахисніший і слабкіший багатьох малюсіньких живих істот, які пролітають, повзуть, біжать повз нього, шукаючи, де їм буде краще. Ліс такої можливості не має. Міцно і назавжди прив'язаний від народження до одного місця, він не в змозі його залишити за будь-яких несприятливих умов чи в разі небезпеки.

Тож ми прийдемо до тебе у гості, зелений друже, вислухаємо всі твої біди і подамо руку допомоги.

Зоряна ніч

Сплю надворі. У землянці душно і тісно. А тут – у головах степ, над головою зоряне небо, а в ногах шурхотить комишами ставок. Під боки нарвав оберемок луговиці і тепер купаюся у пахощах різнотрав'я. Може, тому й не спиться. Кажуть же старі люди, є трави, які сон відганяють, як і такі, що принаджують його. Моя бабуса розуміється на різному зіллі і яке від якої недуги. Йдуть до неї люди зі своїми хворобами: «Вусте, допоможи», «Рятуй, Вусте».

Сьогодні вона ще зранку пішла з моєю матір'ю на збірки – розжитися у степу якимось качаном кукурудзи чи кошиком соняшника, пропущеними збирачами врожаю. Удача посміхається нечасто, бо німці суворо стежать, аби на полі не залишалося ніякого збіжжя.

Уже й ніч настала, а мої рідні не повернулися. Погано одному. У землянці живе ще сім'я наших родичів, у яких четверо дітей. Їм і дістається все краще з харчів, коли за мене нікому заступитися. Ось і сьогодні: насипала тітка Марія затірки у вагани і підсовує, підсовує своїм шматочки ховрашатини. Хотів і собі зловити м'яса, як тітка нагримала: «Я для них готувала!»

Заплакавши від такої несправедливості, я голодним вискочив з-за «столу», прожогом кинувся із землянки і побіг до ставка топитися. Дитяча образа гірка і нерозсудлива. І хто зна, як воно було б, якби мене вже на березі не перестрів наш далекий родич дід Іван. Він, мабуть, здогадався про мій душевний стан і мій намір, бо почав втішати і майже силоміць відтягнув від ставка і повів до своєї землянки. Житло його було в кінці вулиці, як називали ланцюжок землянок вздовж

балки. Виселені німцями із села, аби не підтримували партизанів, які діяли у Дніпровських плавнях, мої земляки знайшли пристанище на Жолобку, глибокій балці за ставком.

Дід нагодував, чим було, а потім ми з ним до вечора вирізали з дерева мені взувачку. Щось на зразок сабо, як по-сучасному. Старий вміло орудував ножем і на моїх очах звичайна вербове поліно набувало форми підошви. На перетинки ішла кора із в'яза. І так все до ладу виходило у його сильних жилих руках, що я тої миті дитячим серцем відчув, як не вистачає у нашій сім'ї чоловічої опори, батька. З перших днів він пішов на війну, встиг написати листа, а через кілька днів і похоронка прийшла – з останньою поштою, бо в село вже входили окупанти. Мати невтішно плакала, уже й ніч опустилася на землю, а вона сиділа підбитою птахою на різьбленому ослінчику, який змайстрував батько зі старої колоди. Бабуся Вустя кликала до хати, бідкалася, що дочка так гірко побивається.

Упала зірка.

– Вознеслась душа Хведора нашого на небо, – перехрестилася бабуся. – Ходім, доню, пом'янемо раба Божого.

Мати – комсомолка, атеїстка – підвелася, поклала хрест на груди:

– Царство небесне тобі, мій Соколе.

...Лежу горілиць, а наді мною небо, всіяне зорями. Одні – великі, яскраві, що аж очі засліплюють, інші – як річковий пісок, дрібненькі, доріжкою оперезали небо. Вдивляюся, шукаю, куди вознеслась душа мого батька. Може, вона стала зіркою? Тією, що аж ген край

неба мерехтить голубуватим світлом. У той бік пішли на збірки мама й бабуса і зараз, певне, розмовляють з моїм татусем, – думками ховаюся у рятівній згодці і засинаю.

Сон

За вікном стугонить віхола. Погода, про яку кажуть, що у таку добрий хазяїн і собаку не вижене з хати. Іван Силович знічев'я перекладає на столі папери, тішачись у душі, що по службі ніяких пригод, слава Богу, за цілий день не трапилося. На підпорядкованих йому об'єктах, де дозволяла погода, люди працювали, контора жила своїм розміреним життям. Крізь двері долітав тупіт ніг у коридорі, приглушені голоси у приймальні.

Робочий день кінчався спокійно, чого не скажеш про інші, бо, дійсно, який може бути спокій у будівельників. Але сьогодні ніхто не турбував ні тим, що десь не завезли розчин чи цеглу, ні вище начальство не надокучало. І все ж щось підсвідомо сотало серце, та Іван Силович не міг збагнути тому причину. Відволікся від паперів, перевів погляд у вікно. Там шаленіє вітер, стьобаючи сніговими батогами у шибку, нагортає на подвір'ї кучугури. Крізь білу імлу видно, як наростають снігові химери навколо трансформаторної будки, а далі вітер, промчавши відкритим подвір'ям, знову метушиться білим мливом навколо стовбурів трьох яблунь, що ростуть неподалік від паркану. Вже і не пам'ятають, коли і хто їх посадив, певне, ще до новосілля на цьому місці будівельників. Старе, скрючене, мов старечі руки, їхнє віття натужно гнеться під ударами сніговиці, струшуючи білий порошок собі під ноги, де в'юниться хурделиця.

Вітер ще більше шаленіє і здається, крізь скло у кабінет долітає поскрипування старих яблунь. Вони, відполіровані до блиску негодою і часом, відлюдькувато і незатишно бовваніють на тлі каламутного неба, а

безжалісна віхола штурхає і навалюється з усієї сили.

Віття їжачиться і стогне, здригаючись під вітром, й Іван Силович якось підсвідомо відчуває, як деревам самотньо і холодно серед цієї круговерті. Він здригнувся, ніби за комір насипали снігу, і зрозумів, що болить йому і не дає спокою цього спокійного робочого дня, який вже котив під вечір. Іван Силович встав з-за столу, вийшов із кабінету, мовчки, не відповівши на запитальний погляд секретарки, вийшов у двір і, шулячись під пронизливим вітром, попрямував до яблунь. Підійшов до першої, простяг руки:

– Холодно тобі, голубонько. Зігрійся ж, люба.

Сказав і почув, як з долонь струменем ударило тепло, ніжним подихом торкнулося віть, і яблуня, радісно зойкнувши, спалахнула ніжним квітом, засяяла в білоружевого одіянні, як напровесні.

Здивувався з того дива Іван Силович, підійшов до другої, третьої яблуні, долонями затулив від вітру. Дерева запалали, зарясніли буйноцвіттям. І зчезла віхола, і розтанув сніг, і сонце виглянуло тепле і лагідне.

...Прокинувся Іван Силович рвучко і тривожно, наче щось підкинуло його. Сів на ліжку, згадав спантеличено, що вчора яблуні за його наказом вирвали з корінням, звільняючи місце під гаражі.

Провина

Гортаю старі журналістські записники і зринають у пам'яті сотні зустрічей на близьких і далеких дорогах провінційного газетяра. Ось перші нотатки спецкора обласної молодіжки, за завданням якої мав написати репортаж про шлях новорічної ялинки з лісу до людей. Але там, куди я поїхав у відрядження, молодняк для передсвяткових рубок не вирощують, тож, повернувшись, написав доповідну, що редакційного завдання не виконав, і поклав її на стіл редактору разом з іншим матеріалом. На диво, мене не покарали, а ще й заохотили, вмістивши у новорічному номері мою доповідну записку і як додаток до неї ось цей репортаж.

У районному центрі Олександрівці мені радили відвідати Червононерубаївські ліси. Там, мовляв, можна побачити все, що зацікавить читачів новорічного номера, там і ялинку можна дістати. Але, говорили, може статися так, що звідти не так швидко виберешся, тож, можливо, і Новий рік доведеться там зустрічати. Воно б і нічого, але ж – редакційне завдання...

Один за одним відпадали варіанти поїздки у віддалені ліси. А так хотілося б! Тим паче, що про Червононерубаївські урочища розповідали, ніби там колись були корабельні ліси, які оберігалися охоронною грамотою від порубок. Звідси, мабуть, і назва – не рубай! А про Чутянський говорили, що там під час Коліївщини перебували повстанці. І зараз у лісі збереглася назва «конюшні». Так називають залишки земляних споруд, де, вірогідно, повстанці тримали коней.

Отже, вибираю Олександрівське лісництво.

Недалеко, на околиці райцентру. Разом з лісничим Леонідом Личаком виходимо з контори. Падає лапатий сніг. В селищі він тане, а в лісі білою ковдрою вкриває землю. Повітря чисте, свіже, настояне на хвої. І мій гід час від часу кидає погляд на цигарку, яку я палю. Я й сам відчуваю, яка вона недоречна зараз. Недопалок летить під ноги...

Личак уже майже двадцять років працює у лісі, і кожне слово його – ніби невідома досі сторінка, цікава, жива, захоплююча. Скільки стежок він протоптав по урвищах і яругах. Ось і зараз його сліди залишаються на снігу, ведуть у глибину лісу. Леонід Панасович зупинився, прислухався. Чуємо: тук-тук. Так і є – дятел. Примостивши між гілками шишку, він старанно добував з неї зернятка. Короткий шурхіт – і порожня шишка падає поруч з нами. Тут вже чималенька купка їх зібралася – «дятлова кузня».

З гілки на гілку перелітають метушливі синиці. Їх називають квартирантами. На зиму вони тимчасово оселяються в шпаківнях, а весною охоче поступаються квартирами їхнім господарям.

Ось тут обідав заєць. Ласував молоденькими гілочками куща. Ми, напевне, перешкодили йому, бо сніг зрихлений від швидкого стрибка. Що ж, вибачай, вухатий. Ми з добрими намірами прийшли в ліс. У нас нічого з собою немає, крім авторучки і фотоапарата.

Проте обережність ніколи не зайва. Різних людей можна зустріти у лісі. І добрих, і злих. Для добрих він завжди відкриє свої таємниці, поведе у найпотемніші куточки. А перед злими, сокирою порубника і рушницею бракон'єра, ліс беззахисний. Буває, справжні трагедії розігруються у лісі. Одного разу під Розумівкою

браконьєр застрілив олениху. Дві доби блукав самець навколо того місця, де втратив подругу, трубно ревів, кличучи її. Люди не могли заснути від того жалісного реву.

У глибині лісу ми натрапили на лігво козуль. Старанно розгребене листя, ще свіжі вм'ятини від пружного тіла тварини.

Заходять сюди й кабани. У пошуках їжі вони примандровують із сусідніх лісів. Якщо зустрів розриті кореневища – знай, що тут побували ікласті пришельці.

Взимку, коли товстий шар снігу сховає від тварин їжу, лісівники вивозять у ліс сіно, гілля з листям, яке заготовували ще з літа. Біля таких їдалень можна зустріти багатьох лісових мешканців. Обіди з двох-трьох «страв» до смаку їм.

А ліс веде далі. Зустрічаються віковічні дуби, сосни, яким близько ста років. І тут же, поруч, на піщаних схилах і горбах, зеленіють молоді насадження сосни.

Ще на початку минулого століття піщані бурі заносили залізницю, що проходить поруч. Нині на шляху вітрів виріс зелений заслін.

...Ось таким читивом у новорічному номері я пригостив передплатників газети. «Не фонтан», – сказав би досвідчений журналіст, і я з ним погодився б, але ж ми тоді були молодими і в усьому бачили прекрасне. Це з роками все більше болять, що знищуються ліси, умиртвляються води, заростають бур'янами степи. У тому, мабуть, і моя провина, що своїм пером не поставив бодай маленьку перепону на шляху бузувірства.

Як перше кохання

Поїзд прийшов у Запоріжжя із запізненням, я не встиг на автобус, яким завжди добираюся до рідного села. Це раніше можна було не печалитися, що доведеться чекати наступного рейсу півдня, а сісти на швидкісну «Ракету» і водним шляхом за тридцять хвилин дістатися Вищетарасівки. Я любив цей вид транспорту і охоче ним користувався. Та зараз ні «Ракет», ні «Метеорів», ні теплоходів на Дніпрі не побачиш, та й пристані-дебаркадера немає у моєму селі.

Сідаю в автобус до сусіднього села Біленького, а звідти залюбки пройдуся степом якихось десять кілометрів. Із сусідами мої земляки не дуже контактують, бо вони іншої області. Тож, поки проминув село, мене ніхто не зачепив. Я знаю ці зустрічі зі знайомими чи родичами, коли не тільки час згаєш, а й, чого доброго, надовго застрягнеш за столом у гостинної рідні.

Відразу ж за крайньою хатою починається степ. Йдеться легко, пружно і, хоч сонце вже висить майже над головою, спека не відчувається – її розганяє вітерець, що дмухає з Дніпра. Десь там, на прибережних низинах, які зараз поховані під Каховським водосховищем, сусіди сіяли рис, а вище, можливо, й там, де ступає моя нога, вирощували бавовну. У нашому колгоспі теж її культивували і було справжньою каторгою збирати вже у морози недозрілі коробочки, бо ж все сподівалися десь там, у верхах, що вони розпустяться, а тому й команди не давали виходити у поле.

Червонянька балка. Тут проходить межа між двома областями. Як у вир, пірнаю у затінок крислатих дубів.

Далі, ближче до річки, балка заросла дикими грушами, глодом, терниками, лохом. Вище, на узгір'ї, де колись над кручами дрімав хутірець, тепер бовваніють котеджі, які здебільшого служать дачами для городян.

Долаю крутосхил балки – і перед очима відкривається мій степ, з кінця у кінець помережаний у дитинстві босими ногами, прихисток у роки окупації, тут я вперше спізнав почім шматок хліба і які солодкі дівочі губи.

Вмощуюся край дороги на вже припаленій липнем траві і віддаюся спогадам.

...Навпроти Гульбища – гори з плескатою вершиною над Дніпром, де запорозькі козаки святкували (гуляли) повернення з походів, майже щороку сіяли баштан. На місцині, похилій до сонця, дрімотливій від пахощів, що їх доносив вітер з плавнів, виростали кавуни і дині, які годі й шукати в усій окрузі. Великі, крутобокі, смачні, вони були повсякденною мрією сільської дітвори. Нерідко її вдавалося і здійснити, але для цього потрібні були майстерність і сміливість. Бо, скажімо, мало хто зважиться одержати заряд солі у сідницю, якщо сторож помітить лазутчиків і вистрілить навздогін. Тоді залазь у річку і цілий день вимокай у воді, а воно ж пече! Треба мати й неабиякий хист, щоб і варту обдурити, і колючки (ми їх називали кавунцями, може, тому, що ростуть вони лише на баштані) зуміти обминути, і кавун вибрати найсмачніший. Таким вважався той, який сторож залишав собі. Ще зранку накритий кураєм, він довго зберігав нічну прохолоду, навіть у спеку і тому уполовувати такий трофей вважалося справжнім шиком. Але вже якщо застукає сторож на гарячому, лопотиш босими ногами, втікаючи у рятівну лісосмугу, і якщо

не солі, то кавунців у підшви назбираєш, що теж боляче і пекуче...

У старших класах я допомагав учителю праці Олександру Петровичу доглядати шкільне поле, площею десь біля двох гектарів. Трудилися й інші учні, але – час від часу, я ж був на постійній роботі і цим дуже пишався, хоч вона й давалася нелегко.

Оремо. Буран, попри грізну кличку, кінь лагідний, борозни триматися навчений, тож учитель довіряє й мені походити за плугом. Віжки в руки, за чепіги і:

– Гайда, Буран!

Під ноги лягають масні чорні брили землі. Про таку, як пізніше прочитав, письменник сказав: «Посади у ній дишло – виросте бричка».

Рілля пахне весною, вилискує на сонці, лягаючи з-під лемеха, накочується борозенка на борозенку, наче хвилі у розбурханому морі.

– Відпочинь, хлопче, – зупиняє коня Олександр Петрович. – До вечора ще далеко, не один раз піт з лоба витремо.

Випростуюся, дивлюся, скільки впорав землі, а рілля пливе переді мною, і весь степ гойдається у весняному мареві, що здається відчуваєш, як летить у Всесвіті, обертаючись, Земля...

У жнива старшокласники очищали зерно на току, вантажили машини або й возили збіжжя на елеватор. Працювали ми вночі, з вечора прийнявши вахту від колгоспниць, які поспішали додому, бо ж у кожної діти, хазяйство. Далеко в степу, на польовому стані, одні (був ще й вагар), ми відчували себе відповідальними за оте золотаве диво, яке, аж поки не випаде роса, возили від комбайнів машини, і ми, грузнучи по коліна у зерні, розвантажували його під гребки віялки.

Перед світанком, коли у степу замовкали комбайни, нам привозили сніданок. Це були свіжі запашні паляниці, спечені у колгоспній пекарні, і мед, духмянний, зібраний із степових квітів. Розніжені, хоч і зморені, наситившись смакотою, ми забиралися на кучугури зерна і засинали до ранку.

...Мов ластівка прилетіла, щебетлива і легка, якась сонячна, світла. Як цей літній день. Йдемо у степ, взявшись за руки, і ти не соромишся, як було у селі, коли доторкався твоїх пальців. Та й чого соромитися – навкруги ж тільки степ і степ. Обіруч досягають пшениці, а десь далі, мабуть, цвіте гречка, бо аж сюди долітають пахощі, від яких паморочиться голова. А може, то від твоєї близькості?

– Галю...

Дівчина зупиняється, дивиться голубими, як вода у джерельці, очима. Її обличчя у дрібненьких цяточках ластовиння, і мені хочеться поцілувати кожну і стільки ж разів сказати, як її люблю. Бачу, дівочі губи ось-ось розтуляться, і я від неї першої почую оте заповітне слово, яке я ніколи й ні від кого не чув і нікому не говорив. Я затуляю її губи своїми і в напіввидиху, одночасно зливаються наші зізнання в одне слово, тихе і щемке, як шепіт колосся, високе і чарівне, як пісня жайвора, заповітне, як безкрай степ.

...Лежу у траві, вдивляюся у світ, який у ній живе. Он повзе по стеблині сонечко. «Сонечко, сонечко, полети на Небко, там твої дітки...» – зринає примовка з дитинства. Божа корівка нікуди не квапиться, мабуть, роздумує, чому її так назвали. Зупинилась ящірка, сторожко дивиться чорними оченятами. Шмигнула, аж зашелестіло, у полинові зарості. Гойднулася квітка

польового горошку, сколихнувся кошик деревію. Наді мною пролетів шуліка, його випередив прудкий кібчик...

Не густо живності у степу. А колись... ширяли у небі горді орлани, швидкокрилі яструби носилися блискавками, куріпки і перепілки прогулювалися зі своїми виводками обабіч дороги. Я після війни навіть дрохв бачив.

Травостої в пояс, сива ковила на скіфських курганах... Нема вже того степу. Землі розорали до самої води, загубили річки і ставки, позбавили домашню худобу випасів. Унаслідок екстенсивного землеробства тільки у Кіровоградській області сільськогосподарська освоєність і розораність земель досягли відповідно 85,7 та 74,4 відсотка. Хоч зараз у багатьох місцях не в змозі впоратися з площами, які по-живому відірвали у природи. Заростають поля бур'янами, до колись не знаної у наших краях свиріпи додалася амброзія. А ми й далі завдаємо землі болю і горя, спалюючи пожнивні рештки і стерню. У вогні гине все живе, порушується мікроструктура ґрунту. Он уже й Асканія Нова згоріла. А це вже кажуть, що й хліб не вигідно вирощувати.

Мій рідний степе! Якби ж я міг своїм словом залікувати твої рани, захистити від лихого і ненажерливого, повернути тобі славу годувальника... Якби міг, я б прихилив дощову хмару, аби напоїти тебе, спраглого, засушливої пори, затулив би грудьми від суховіїв і холодних зимових віхол...

Якби міг... А зараз я вклоняюся тобі низько, мій степе, моя доле, моє перше кохання, мій оберіг.

Кухоль води

Давно чув цю оповідку, і чи вигадка вона, чи й насправді так було, не ручаюся. Старі люди розповідали про козака, якого не брали ні бусурманська шабля, ні ляські кулі.

Якось завернув молодий запорожець до людського житла, аби напоїти коня і спрагу вгамувати. Побачив біля тину дівчину і попросив напиться. Та збігала до криниці і принесла кухню холодної, що аж зуби ломило, прозорої, як сльоза, води. Козак подякував дитині за смачне пригощання, напоїв коня і подався дорогою на Хортицю.

У багатьох січах побував козак, ходив з побратимами Кафу татарську брати, залоги турецькі у гирлі Дніпра підкоряв, на чайках запорозьких переляк нагонив на ворогів. І в усіх бувальцях, у далеких походах марився йому кухня води і відчувався смак прохолодного питва. Такого солодкого і прозорого він більше не зустрічав у близьких і неблизьких мандрах і хотілося хоча б ковтка тієї води. Козак вже й забув, де те село, але неодмінно, проїжджаючи якесь, зупинявся напиться. Так і того разу притримав коня біля криниці, з якої дівчина брала воду.

– Красуне, пригости, якщо не шкода... – і не договорив, зачарований її вродою. А дівчина вже подавала кухню води, холодної, що аж зуби ломило, і прозорої, як сльоза. Тієї води, яку козак довго шукав, а, знайшовши її, втратив серце, віддавши красуні. Відтоді, казали старі люди, і пішли у їхньому селі Кремені – від запорозького козака.

...А мені найсмачнішою була дніпровська вода, ще з того старого Дніпра, прозора і чиста, як роса. Ми

пірнали поглибше, аби із дна напитися прохолоднішої. Споживали її і мешканці прилеглих до ріки вулиць. Носити воду з Дніпра на коромислі – чи не найбільші муки, яких я зазнавав у дитинстві і юності. Але треба: бабуся у колгоспі на роботі, мати у школі – повернуться, а в хаті й краплини немає. Набрав повні відра, несучи, а вони хитаються, розплескуючи воду. Вирівнюю крок, щоб він співпав з ритмом погойдування відер, а вони, кляті, набирають розгону в інший бік. Приношу додому напівпорожні.

Нині ж дніпрову воду, що подає місцевий водогін, у моєму рідному селі домашня живність і та п'є з огидою. Зелена, смердюча, вона хіба що годиться для технічних потреб.

У наших краях практично немає річок, з яких можна напитися, не ризикуючи підхопити хворобу. З 651 річки і річечки, які течуть у межах Кіровоградської області, хіба що Синюха більш-менш чиста. Але пити її воду я б не наважився.

А ось з Андрійової криниці посмакував би з великою насолодою. Викопав її мій старший друг Андрій Лук'янович. У густих заростях ожинника, з-під калини жебонить на дні копанки струминець води, грається золотавими піщинками, купається у сонячних променях, цілує ягідки ожини і, натішившись, поспішає до річечки Коноплянки.

Хочеться пити. Нахилитися б, та вода глибоко, не дістанеш.

– Лук'яновичу! – гукаю. – Може, якимось кухлем з дому прихопили?

Старий полишає сапу, йде до межі, де ростуть лапаті лопухи. Зриває листок, згортає кульком.

– На тобі кухля. Пий на здоров'я.

Я п'ю, п'ю і не можу напитися. Зачерпую іще і п'ю.

Оце якось був у тих місцях, дай, думаю, заверну до криниці, ковтну прохолодної насолоди. Ледве знайшов у бур'янах копанку. Її краї осунулися, заросли чагарником, а торішнє опале листя осіло на дно криниці брудним коржем, поховавши під собою джерельце. Нікому доглядати криницю відтоді, як діти забрали Лук'яновича у місто.

Дизайнер

Підв'язую виноград. Він побіля хати в'ється аркою, що примикає до веранди, а з причілку – на шпалерах. Кілька років тому саджанці Ізабелі і Лідії мені подарував друг Славко, а ще два сорти, назви яких не знаю, презентували знайомі.

Нема Славка, помер передчасно. А пам'ять про нього залишилася: у серці у моєму, у його віршах – людських, душевних, як і їхній автор, ось у цих сплетіннях лози, у півниках, які викопав друг для мене на дачі, у кущі тархуну – теж з його городу. І підв'язувати виноград я навчився у нього. Звичайно, тут ніякого хисту не треба і це зможе кожен, та тільки у Славка виноградник, як дівка у стрічках, – у кольорових бантиках. Тепер і у мене квітне виноград всіма кольорами веселки, хоч клопоту додалося з пошуками матерії різного забарвлення, якої не шкода порвати на стрічки.

Тож – підв'язую виноград. Милують око бантики – червоні, жовті, блакитні, рожеві, білі... Зав'язую не на вузол, щоб, коли стрічка вигорить під сонцем, можна легко замінити: смикнув за кінчик – і бантик розв'язався.

Прилетіла трясогузка, сіла неподалік, спостерігає за моєю роботою. Трясогузка – птаха не з боязких, бува, пораєшся на городі, а вона поруч ходить, хвостиком трясє – тому й назву таку має. Дивиться, як я уквітчую виноград різнокольоровими стрічками, зацікавлено так дивиться. І мені якось теплішає на душі від її сусідства.

Закінчив справу – милуюся. Трясогузка перебирає ніжками по дротові, ближче вмощується, голівкою хитає. Мабуть, подумки схвалює: яка, мовляв, краса!

Вранці дивлюся, зелені стрічки валяються на землі. Тільки зелені, інші всі на місці. Питаю онуку, яка на той час гостювала у селі, чи не її то робота. «Ні», – відказує дитина. Дружина теж ні сном, ні духом нічого не відає. Що ж, заходився знову пов'язувати зелені стрічки.

Наступного дня моя праця тепер уже по всьому подвір'ю розкидана. Дивина та й годі! Рідня в один голос – не ми!

Ну, думаю, дай підстережу осоружного жартівника. Повернув на місце стрічки, у кожної перевірів на міцність вузол. Влаштував у веранді засідку. Коли дивлюся, підлітає до зеленого бантика трясогузка і дзьобиком смикає за кінець стрічки. Бантик розв'язується, ще кілька рухів, і смужка матерії падає додолю. Такої ж участі зазнали й інші зелені підв'язки.

Бач, не сподобалися трясогузці зелені стрічки серед зеленого листя. Дизайнер!

Після дощу

Як там у Лермонтова: «Воздух свеж, как поцелуй ребенка»? У Кисловодську, відпочиваючи в санаторії, я скуштував того повітря: майже половину терміну, відведеного путівкою, почувався кепсько, як казав лікар, адаптувався. Виходить, і до свіжого, як поцілунок дитини, повітря треба ще й звикати. Ну, це я, з країв, де відносно чисте повітря. А як же мають почуватися на Північному Кавказі відпочиваючі із Запоріжжя чи Дніпродзержинська, міст, які загазовані понад усі допустимі норми? Збільшення частки шкідливих речовин у газовому коктейлі, що називається повітрям, шкодить людині й усьому живому, небезпечне і згубне для природних процесів, які відбуваються не лише на Землі, а й у Всесвіті.

А промислові підприємства димлять. Підраховано, що теплоелектроцентральної середньої потужності на твердому паливі щоденно викидає із своїх труб до 50 тонн пилу, у складі якого сажа, кремній, окиси металів. Заводський дим ще отруйніший: у ньому чи не вся таблиця Менделєєва: сірка, залізо, алюміній, мідь, свинець, марганець... Як свідчить зарубіжна преса, за 100 останніх років в атмосферу викинуто 1,5 мільйона тонн миш'яку, понад 1 мільйон тонн нікелю, по 600 тонн цинку, сурми та інших шкідливих для людини речовин.

Деякою мірою цієї напасті допомагають позбутися дерева, оскільки вони – головний споживач вуглекислого газу і основний виробник кисню. Якщо гектар ялинових насаджень за здатністю поглинати вуглекислий газ взяти за 100 процентів, то листвяний оцінюється у 120 процентів, сосновий – у 160, липовий – у 250, дубовий – у 450, а насадження тополі – у 700

процентів. А ми її повсюдно знищуємо, бач, під час цвітіння дерева пух заважає. Згоден, некомфортно почуваєшся у тій заметілі, алергетикам взагалі кепсько, але ж це явище тимчасове, зате скільки користі дає тополя здоров'ю людини, потужно очищаючи повітря і виробляючи кисень.

Однак і дерева бувають безсилими, коли допустимий коефіцієнт забруднення підходить до червоної лінії, за якою у дерев не залишається шансів на життя. Я бачив справжнє кладовище загиблих сосен: сухі, заповишені цементним пилом, вони сотнями стоять навкруги Світловодського заводу силікатної цегли, увібравши у себе стільки шкідливих речовин, що й самі закам'яніли – їх навіть пилка не бере.

Людина ж якимось дивом виживає у цьому повітряному геноциді, екологічному «беспределе». Тому-то, поставлена в інші умови, дихаючи чистішим повітрям, вона відчуває головний біль, хворобливість. Пам'ятаю, як я привіз свого друга, Сан-Саніча, як ми кличемо його між собою, у село, щоб він відпочив від міської суєти, побував на природі. Спочатку гість щиро, по-дитячому захоплювався навколишніми краєвидами, дихаючи на повні груди, примовляв: «Ну й повітря, хоч кусай, мов яблуко». А повітря й дійсно було туге від вранішньої прохолоди, густо настояне на запахах польових квітів і наче аж дзвінке – то осипалася під ногами роса і тисячами мелодійних дзвіночків упліталася в літній ранок. Над усім цим дивом розкошувала пісня соловейка, який старався, наче на замовлення – а як же, у нас гість!

Невдовзі мій друг спохмурнів, зазбирався додому. «Голова болить», – пояснив свій несподіваний від'їзд.

Він, городянин, поспішав туди, де звук його організм разом з повітрям отримувати щоденну дозу шкідливих інгредієнтів, які, наче наркотики, роблять людину залежною від них. Як у тому гіркому і печальному анекдоті про автомобільну вихлопну трубу. До речі, про трубу. Щороку у Кіровоградській області автотранспорт викидає у повітря понад 40 тисяч тонн шкідливих речовин, а якщо врахувати, що кількість машин постійно збільшується, то можна уявити, які нас чекають перспективи.

І все ж людину XXI століття не пересадиш у бричку. Ось і я придбав чотириколісного друга. Їду, пісеньку мугичу. Як це раптом потемніло, насунули чорні хмари і уперіщив дощ. Навпіл розколола небо блискавка, і вдарив грім такої сили, що аж земля здригнулася. Ще і ще кресали небо сліпучі леза, у хмарах гуркотіло і стогнало. Я зупинив машину, відкрив вікно. У салон увірвався струмінь озонового повітря. Мені навіть здалося, що воно шмаленим пахне, бо вогневиця, що спопеляла все навкруги, могла і підсмажити будь-що. Я сидів, заплющившись, аби не різали очі спалахи, і вдихав якесь дивне, терпкувате повітря, яке пахло озоном і дощем.

Дощ, як і почався, ущух раптово. Ще удалині буркотів грім і спалахували зірничі, а в небі уже з'явилася веселка. Вона починалася десь аж за обрієм, а другим кінцем упиралась у капот моєї машини, ніби запрошуючи ступити на своє мерехтливе різнобарв'я. Мені так захотілося піднятися по кольоровому мосту і з високості подивитися на нашу планету на ймення Земля – наш спільний дім, в якому ми живемо і за який в одвіті: перед нащадками, перед цією диво-

райдугою, перед крихітною комахою і крапелькою роси,
перед говірливим джерельцем, безкраїм степом і в
червоних китицях калиною... У одвіті, якщо ми – Люди.

Першослово	3
Кокар	4
Повернулися додому	9
Біле диво	12
Поцілунок роси	15
Найда	18
Гніздо	22
Біля витоку	24
Летіли гуси	28
Юшка	30
Лілеї	33
Червона калина	35
Прошак	37
Сад	40
Аби вижити	43
Іхор та інші	45
Іменний острів	51
Прощальна квітка	57
Артист	59
Невідправлений лист	61
Останній рейс	64
Пісня	67
Моя хата	69
Плач наддніпрянця	73
Ранковий моціон	80
Замах на тишу	82
Право материнства	87
Зелений автограф	88
Зоряна ніч	94

Сон	97
Провина	99
Як перше кохання	102
Кухоль води	107
Дизайнер	110
Після дощу	112

Художньо-публіцистичне видання

Ганоцький Віктор Федорович

ПОЦІЛУНОК РОСИ

Новели • Есе • Нариси

Редактор: С. Янчуков

Комп'ютерний набір: Н. Янчукова

Верстка: А. Тараненко

Підписано до друку 25.01.2007 р. Формат 70х100 ^{1/32}.
Папір офсетний. Друк ризографічний. Гарнітура Arial.
Ум.друк.арк. 4,76. Тираж 500. Зам. 004.

Комунальне підприємство "Центрально-Українське видавництво"
Україна, 25006, м.Кіровоград, вул. Тимірязєва, 69.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного
реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
від 27.12.2004 р., серія ДК № 2051.

Надруковано в КП "Центрально-Українське видавництво"
Україна, 25006, м.Кіровоград, вул. Тимірязєва, 69.
Тел.: (0522) 24-25-96, 24-48-51.